

XIV
letnik
številka

3

jezik
in
slovstvo

1969

Jezik in slovstvo

Letnik XIV. številka 3

Ljubljana, marec 1969

Casopis izhaja od januarja do maja in od septembra do novembra (8 številok)
Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani
Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12
Uredniški odbor: Janez Sivec (metodika), Jože Toporišič (jezikoslovje), Franc Zadravec
(slovstvena zgodovina)
Tehnični urednik: Ivo Graul
Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju
Opremila inž. arh. Jakica Acceto
Naročila sprejema uredništvo JiS, Aškerčeva 12
Tekoči račun pri SDK 501-8-4
Letna naročnina N-din 20 (2000 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka
N-din 2,50 (250 din);
za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);
za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)
Rokopise pošiljajte na naslov urednikov

Vsebina tretje številke

Razprave in članki

Janez Sivec	Izpiti za sprejem učencev v srednjo šolo	65
Pavle Merku	Ob imenih slovenskih krajev v Italiji	69
Władisław Lubaś	Očetnoimenska krajevna imena z obrazili -ci, -ovci in -inci v slovenskem jeziku	72
Bogdana Herman	Klicaj v stavkih brez velelnika	74
Jože Toporišič	O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom	77
Jože Stabéj	Iz zgodovine slovenskega besedja	86

Zapiski, ocene in poročila

Aleksander Skaza	Oktobrska revolucija in slovenska književnost	89
Jan Šedivý	Rudolf Rakuša, Od hieroglifov do slovenske stenografije	92
Aleksander Skaza	Monografija o Levu Nikolajeviču Tolstoju	95

Vprašali ste

Breda Möschl	Ali se zdravila pišejo z veliko začetnico?	3/4
J. Toporišič	Velika začetnica pri imenih zdravil	3/4

Gradivo

V oceno smo prejeli 3/4

IZPITI ZA SPREJEM UČENCEV V SREDNJO ŠOLO

Prehod iz osemletne osnovne šole v srednjo je za učence zelo težek. Razlika, ki jo močno občuti, ni samo v tem, da je osnovna šola obvezna, srednja pa izbirna. V srednji šoli se spremeni celoten sistem dela v razredu. Učno-vzgojni proces se odvija po metodah, ki zahtevajo od učencev več razumskega napora. Pri učenju je potrebna večja samostojnost, učni predmeti so zahtevnejši, učna snov je bolj abstraktna. Marsikateri učenec tudi ne čuti nagnjenja ali zanimanja za vrsto šole, v katero se je vpisal, saj so ga pred tem premalo poklicno usmerjali in mu svetovali ali pa je žrtev posebnih želja staršev, ki se ne skladajo z njegovimi. Nema lokrat o vpisu v srednjo šolo odloča tudi premoženjsko stanje staršev ali pa, zlasti v manjših krajih, skromna izbira srednjih šol. Zaradi vsega tega in še drugega veliko učencev v prvem razredu srednje šole onemore ali pa se le z velikim prizadevanjem prebije dalje.

Da bi se zmanjšalo število neuspešnih učencev v prvem razredu, so srednje šole vpeljale sprejemne izpite. Z izpiti so hotele zapreti vrata učencem, katerih znanje osnovnih predmetov ni dovolj zanesljivo, da bi v srednji šoli lahko uspešno napredovali. Zakonodaja dovoljuje srednjim šolam uvedbo sprejemnih izpitov, saj pravi, da srednja šola lahko pri vpisu poleg uspešno dokončane osnovne šole postavlja še druge pogoje. Slovenščina se je uveljavila kot sestavni del sprejemnih izpitov na vseh srednjih šolah, ki so se odločile zanje.

Sprejemni izpiti so tako postali nekakšno sito, skozi katero so se lahko izmuznili le učenci z boljšim znanjem. Slabši so morali ostati pred zaprtimi vrati. Prav v tem pa so sprejemni izpiti zgrešili svoj osnovni namen. Mislim namreč, da sprejemni izpiti ne bi smeli biti odločilno in edino merilo za presojanje, ali je učenec sposoben nadaljevati šolanje na srednji šoli. Naglica, s kakršno se sprejemni izpiti večinoma opravljajo, gotovo onemogoča zanesljivo presojo znanja učencev. Izpiti se opravljajo zadnje dni v juniju, ko nerazpoloženje učiteljev in njihova duševna utrujenost otežujeta objektivno ocenjevanje odgovorov in zbudata nestrpnost. Pomisliti moramo tudi na povsem spremenjeno okolje, v katerem se znajde učenec, saj stoji pred tujimi učitelji, v tuji učilnici, morda celo v tujem kraju. Pa ne samo to! Še mnogo pomembnejši razlog je, zaradi katerega oporekam sprejemnim izpitom pravico do zapiranja šolskih vrat neuspešnim učencem. Naša osnovna šola, ki jo zakon sicer imenuje in uveljavlja kot enofno, je žal še vedno daleč od tega. Razlike v opremljenosti osnovnih šol in razlike v strokovnosti učiteljev, ki na njih poučujejo, so namreč tolikšne, da lahko govorimo o neenotnosti osnovne šole in seveda tudi o neenakovrednem znanju, ki ga učenci dobivajo v različnih osnovnih šolah. Spomnimo se samo zgovornih števil o neustrezni strokovni usposobljenosti učiteljev slovenskega jezika predvsem v odročnejših predelih in šolah v Sloveniji! Po vsem tem je lahko razumeti, da učenec, ki pride iz slabše urejene šole, pri sprejemnem izpitu ne more pokazati takega znanja kot njegov vrstnik iz dobro organizirane in preskrbljene osnovne šole. Po načelu izbiranja, ki velja pri sprejemnih izpiti,

mora odpasti, čeprav je njegova duhovna sposobnost morda dovolj velika, da bi na srednji šoli uspešno delal in bi vrzeli, ki so v njegovem znanju, zlahka zamašil. Taki primeri so mnogo pogostejši, kot si površno mislimo.

Kakšen namen imajo torej sprejemni izpiti? Mislim, da je največja vrednost in pravi smisel sprejemnih izpitov v tem, da učitelju omogočijo prvi pregled znanja učencev, ki jih bo poučeval prihodnje šolsko leto. Pri sprejemnem izpitu iz slovenskega jezika si bo učitelj ustvaril prvi, zaenkrat še splošen vtis o sposobnostih učencev v izražanju, spoznal bo že morda nekatere posameznike med bodočimi učenci, ugotovil bo osnovne pomanjkljivosti v njihovem znanju. Načrtno delo v začetnem delu pouka mu bo tako olajšano. Za učitelja na osnovni šoli pa so rezultati sprejemnih izpitov lahko koristno opozorilo na slabosti v njegovem delu. Zdi se mi, da izraz sprejemni izpiti ne ustreza njihovi tako pojmovani vlogi. Bolje bi bilo uporabiti izraz preskus znanja.

Pri sprejemnih izpiti iz slovenskega jezika so bile na nekaterih šolah hude nepravilnosti, ki so porajale neprestane očitke učiteljev na osnovnih šolah kolegom na srednjih šolah. Korenine nepravilnosti so v tem, da so srednje šole izhajale iz svojih želj in potreb, ne pa iz učnega načrta osnovnih šol, katerega nekateri učitelji srednjih šol očitno niso preučili. Tako so učence spraševali stvari, ki jih niso mogli vedeti, saj jih v osnovni šoli niso obravnavali. Pri tem mislim predvsem na slovstvenozgodovinske podatke. Pouk slovstvene zgodovine je sedaj namreč v osnovni šoli skoraj povsem nadomeščen s slovstvenostetsko vzgojo, slovstvena zgodovina v kronološkem pregledu pa je skrčena na drugo polletje osmega razreda. Tudi slovstvene teorije in metrike učenci v osnovni šoli ne spoznavajo sistematično. Spraševati učence o slovstvenozgodovinskih ali slovstvenoteoretičnih podatkih pri sprejemnem izpitu je torej nesmiselno in celo krivično za učence.

Zahtevnost pri sprejemnih izpiti na posameznih srednjih šolah je bila zelo različna, prav tako pa tudi njih oblika in vsebina. Razumljiva je zato želja večine šol in učiteljev, da bi bili sprejemni izpiti enotni za vse področje naše republike. Tako smo v zadnjih dveh letih imeli enotne sprejemne izpite tudi iz slovenskega jezika. Naloge je obakrat pripravil aktiv pedagoških svetovalcev za slovenski jezik pri republiškem zavodu za šolstvo. Reševali so jih na vseh šolah isti dan, da bi bila tako zagotovljena tajnost izpitnih nalog.

Zanimivo bi bilo pregledati, kaj so pokazali sprejemni izpiti v juniju 1968. Ker so vsi učenci v Sloveniji reševali enake naloge in so bile ocenjene po enakem merilu, je mogoče primerjati uspeh med šolami in med področji zavodov za prosvetno-pedagoško službo.

Naloge so obsegale dva dela. Prvi del je bil prosti spis *Ob slovesu z osnovne šole*, drugi del pa so bile testne naloge, ki so spraševale po znanju pravopisa in skladnje; nekoliko manj je bilo poudarjeno oblikoslovje. Vsak del nalog se je ocenjeval posebej. Oceno spisu so dali učitelji sami po svojih običajnih merilih, ocene drugih nalog pa so se določevale s sistemom točkovanja. Večjo težo je imela ocena spisa; prevladovala je v primerih, ko sta se ocena spisa in ocena nalog razlikovali.

Naslednja preglednica prikazuje poleg področja zavoda za prosvetno-pedagoško službo in števila učencev povprečno oceno spisa, povprečno oceno testnih nalog, povprečno skupno oceno in za primerjavo še povprečno oceno iz slovenskega jezika, ki jo je imel učenec v spričevalu osmega razreda osnovne šole.

Zavod PPS	Število učencev	Povprečna ocena			Ocena v 8. razredu
		spisa	testnih nalog	skupna	
Celje	750	2,5	1,9	2,2	3,2
Dravograd	142	3,0	2,5	2,8	3,4
Koper	612	2,7	2,8	2,8	3,3
Kranj	554	2,6	2,8	2,6	3,2
Ljubljana	3848	2,9	2,4	2,7	3,3
Maribor	1330	2,7	2,6	2,7	3,3
Murska Sobota	236	2,7	2,2	2,5	3,8
Nova Gorica	262	2,5	2,7	2,6	3,2
Novo mesto	452	2,4	1,7	2,1	3,0
Skupaj	8186	2,8	2,4	2,6	3,3

Vrednotenje in primerjanje rezultatov pri sprejemnem izpitu nekoliko otežuje ocena spisa, ki je seveda nujno subjektivna, saj jo je določil učitelj sam. Iz prakse vemo, da so ravno v ocenjevanju pismenih izdelkov učencev merila učiteljev slovenskega jezika najbolj različna. Ocene drugih nalog je laže primerjati in jih vrednotiti, ker so bile na vseh šolah določene z enakimi objektivnimi merili. Kljub temu pa so rezultati vredni pozornosti in zanimivi.

Povprečna skupna ocena je bila 2,6. To gotovo ni zavidanja vreden dosežek. Z njim ne bi mogli biti zadovoljni niti tedaj, če bi kazal stopnjo znanja vseh učencev v osnovni šoli, kaj šele tako, ko so ga dosegli le boljši učenci. Tisti, ki niso želeli nadaljevati šolanja v srednji šoli, in tisti, ki so se vpisali v poklicne šole, pri sprejemnih izpitih namreč niso bili zajeti. Ko bi bili, bi gotovo še močno znižali doseženo povprečno oceno 2,6. Pa še nekaj je treba upoštevati. V osnovni šoli so isti učenci imeli povprečno oceno 3,3 kar je seveda mnogo ugodnejše in še kar zadovoljivo. Padec za 0,7 je vsekakor občuten in kaže na premilo ali vsaj neenotno ocenjevanje.

Povprečna ocena 2,6 ne kaže velikih nesorazmerij v uspehu. Kot pri vsakem povprečju se tudi v tej oceni izgube vsi nadpovprečni in podpovprečni dosežki. Podrobnejši pregled uspehov, pri katerem bi se pokazale posamezne šole, bi poudaril ogromno nihanje. Uspeh namreč niha od 1,5 do 3,9. Pri tem se spet v ostri luči kažejo razlike med šolami v večjih središčih, zlasti v Mariboru in Ljubljani, ki so na vrhu lestvice, in med šolami na deželi, zlasti v severovzhodni in jugovzhodni Sloveniji, ki zavzemajo mesta na dnu.

Ocena spisa 2,8 prav gotovo ni primerna za učence, ki se vpisujejo v srednjo šolo. Nazorno dokazuje, da se vsa povprečna skrb učiteljev slovenskega jezika v osnovni šoli in njihov, kot sem prepričan, mnogo bolj sistematičen in načrten jezikovni pouk še ne pozna dosti v usposobljenosti učencev v pismenem izražanju. Izražanje učencev je še vedno okorno, togo, nesproščeno, suhoparno in, kar je še huje, tudi njihovo znanje pravopisa ni zadostno. Tako je bilo največ nalog ocenjenih z zadostno oceno, odličnih pa je bilo silno silno malo. Mar torej res bijemo boj brez upa zmage? Mar ne bomo nikoli ozdravili stare hude rane? Mar bomo še vedno govorili o nepismenosti naših učencev?

Ne da bi nameraval globlje analizirati rezultate testnih nalog, pri katerih so učenci dosegli zelo nizko povprečno oceno 2,4, bi rad opozoril na tiste jezikovne zakonitosti, pri katerih so učenci največ grešili. Naloge so bile lahke,

po mnenju učiteljev slovenskega jezika celo prelahke, pa tudi način reševanja je bil zelo preprost in učencev ni mogel begati. Napake so torej v resnici posledica neznanja.

Za reševanje pravopisnih nalog je bilo potrebno znanje rabe ločil v premem govoru, rabe velike začetnice in ugotavljanje pravopisnih napak, ki se najpogosteje pojavljajo v pisnih izdelkih učencev. Spraševali smo torej po najosnovnejših določilih pravilnega pisanja, brez katerih ni mogoče govoriti o pravi jezikovni kulturi in o pismenosti. S temi osnovami se učenci srečujejo, odkar prično zapisovati prve stavke, in jih zato osvežujejo in obnavljajo do konca šolanja. Pri pripravljanju na sprejemni izpit jih navadno še enkrat temeljito ponove. Pa vendar podležejo že prvi, ne pretirano zahtevni preizkušnji. Kako naj si to razlagam drugače kot s tem, da je znanje učencev preveč formalno in da se jim ni posrečilo premostiti tistega mostu, ki loči sicer zavestno osvojeno znanje od njegove funkcionalnosti? Učenci tako lahko mnogo vedo, a njihovo znanje nima uporabne vrednosti, ni živo in je zato mrtev kapital, ki se nujno hitro izgublja. Ugotavljam torej, da mnogi učitelji slovenskega jezika še vedno niso odkrili tako pomembne in odločilne razlike med formalnim slovničnim in živim jezikovnim poukom.

Naloge iz skladnje so obsegale določanje povedkov v prostih stavkih, postavljanje vejice v zloženih stavkih, določanje vrst priredij in tvorbo določenih vrst odvisnih stavkov. Rezultati teh nalog sicer dokazujejo, da učenci v osnovi poznajo poglavja iz skladnje, niso pa v njih trdni in jih že majhne posebnosti zbegajo. Pravilno so rešili preprostejše primere, grešili pa so pri posebnostih, čeprav tudi pri teh ni šlo za nepomembnosti ali dlakoceptstva. Prepričali smo se lahko, da učenci sicer poznajo vrste priredij, da znajo v stavku poiskati povedek, da ločijo glavni stavek od odvisnega, da pa ne znajo tvoriti določeno vrsto priredja, da ne znajo določiti povedkovega določila in da ne določijo glavnega stavka v primerih, ko ga seka odvisni stavek. Osnovno znanje skladnje sicer imajo, zamaje pa se ob prvi nekoliko težji preizkušnji. Naloga, pri kateri so učenci morali glavni stavek razširiti z različnimi vrstami odvisnikov, pa je jasno pokazala na veliko pomanjkljivost jezikovnega pouka, ki jo pozna vsak, kdor pozna vsebino učnih ur slovenskega jezika v osnovnih šolah. Učitelji se namreč preradi in prehitro zadovolje z mehaničnim znanjem učencev, premalo pa pri jezikovnem pouku razvijajo učenčevo mišljenje. Zadovoljni so že, če učenec zna določiti vrsto priredja ali podredja po značilnem vezniku, ne zahtevajo pa od njega, da bo znal različne vrste zloženih stavkov tudi tvoriti. Tako so učenci največ napak napravili ravno pri tej nalogi.

Naloge iz oblikoslovja so bile pravzaprav omejene na pravilno pisanje trpnih deležnikov in glagolnikov (taborjenje, zvonjenje, prenesen, zaželen ipd.). Rezultati so pokazali, da učenci ne poznajo pravilnega pisanja navedenih besed in da so v glavnem samo ugibali. Mislim, da je znanje pri tem bolj odvisno od zapomnitve kot od razumevanja, zato bi bilo napake mogoče pregnati bolj z utrjevanjem kot z razlago. Za utrjevanje pa, kot vemo, dostikrat v razredu zmanjka časa, čeprav se to ne bi smelo zgoditi. Brez utrjevanja znanje ne more biti trajno.

Naloge pri sprejemnem izpitu so bile seveda po vsebini veliko preozke, da bi rezultate lahko posploševali in po njih sodili o splošnem znanju materinščine. Prav tako bi bilo nepravilno, ko bi po uspehih učencev vrednotili delo šol ali posameznih področij. Zavedam se namreč, da na učne rezultate učiteljev

slovenskega jezika vpliva še mnogo drugih okoliščin, ki jim navadno pravimo objektivne težave. Vendar pa uspeh pri sprejemnih izpitih le osvetljuje stanje materinščine v osnovni šoli in je zato vreden upoštevanja. Tako bomo lahko upoštevali tudi rezultate letošnjih sprejemnih izpitov, če se bomo še odločili za enotno obliko na vseh srednjih šolah.

Pavle Merku
Trst

OB IMENIH SLOVENSКИH KRAJEV V ITALIJI

Odkar je izšel vzorni Krajevni leksikon Slovenije, mi je postal ne samo vsakdanje pomagalo, temveč tudi predmet radovednosti, da poizvem to in ono o krajih, ki so mi pri srcu. Pogrešam pa podobno publikacijo, ki bi obsegala vsa slovenska krajevna imena zunaj meja SR Slovenije, to je vsa krajevna imena s področij, kjer živita slovenski manjšini v Italiji in Avstriji. To pogrešam predvsem iz dveh razlogov: 1. da bojo vsi, ki morajo pogostoma uporabljati ta imena, zanesljivo izvedeli za njih točno pisavo in za njih rabo, za imena prebivalcev in za pridevnike, izpeljane iz njih in 2. da zanesljiva jezikovna avtoriteta končno normira način pisave za te kraje. Nate* se obračam kot na kolego in specialista za slovenska jezikovna vprašanja, da ti nanizam nekaj problemov.

Na nekatere mi boš lahko natačno odgovoril, če se ti zdijo vredna, da jim posvetiš nekoliko časa in napora, druga so lahko v razmišljanje tebi in komur koli se bo še zdelo potrebno ustavljati se ob njih. Morebiti bo primerno objaviti to pismo in tvoje odgovore v Jeziku in slovstvu, ki mu zvesto sledim in ga berem z zanimanjem še iz časov, ko sem se kot bore suplent v naših manjšinskih šolah v Italiji prizadeval vzgajati posluš za lepo slovenščino.

Praktična uporaba imen krajev v Italiji, kjer živi slovenska manjšina, je kar se da aleatorična. Prepuščena je dobri volji, ljubezni in posluhu posameznikov, a v isti meri je tudi prepuščena njih samovolji, sli po etimologiziranju in nevednosti. Da se trenutno omejim le na nekaj obrobnihi primerov:

Opčinska cesta je v slovenskem prevodu Kugyjeve knjige Delo, glasba in gore to, kar domačini imenujemo *ópensko* cesto; to ve tudi SP. V časopisju berem stalno v *Trbiž*, v *Trbižu* za zveze, ki se v Kanalski dolini glase *na Trbiž, na Trbiž*. Posebej stoji primer *Lipalje vesi* blizu . . . kako naj pišem: blizu *Pontebbe*, blizu *Pontatlja* ali slovenski blizu *Tábje*? Ime Lipalja ves (Leopoldskirchen, San Leopoldo) je nastalo po napačni naslonitvi prvotnega imena na svetniško ime *Leopold* (gl. Ramovš, Konsonantizem, 223); toda domačini poznajo še danes samo *Diépalja ves*;** čemu torej pišemo Lipaljo ves? Iz Diepalje vesi imaš potem le kratek sprehod do *Niške Tábje* in do *Láške Tábje*.

Vendar so to le osamljeni problemčki spričo neurejenega stanja, ki vlada pri poimenovanju benečanskih krajev. Ker Slovenci — prav tako v Ljubljani

* Dopis se obrača na glavnega urednika JIS.

** Pri dvoglasnikih je uo pišemo naglas na enem samoglasniku iz tehničnih razlogov, čeprav gre za kolebne dvoglasnike, pri katerih sta, kot znano, obe prvini jakostno enaki.

kakor v Trstu — ne poznamo Benečije, je zmeda vseobča. Čemu npr. SP vztraja pri nemogočem pridevniku *čedadski*, ko je v Benečiji edina uporabljana oblika *čedájski*, ki je hkrati edina jezikovno pravilna? (Si predstavljaš *Bledsko jezero*?) Višek je zmeda dosegla pri imenu *Černjéa* ali *Černjéja*, kakor ga izgovarjajo domačini in ga je zapisoval le Baudouin de Courtenay. Drugje pa: *Črnjevec* (Kidrič), *Črneje* (Feigel-Nanut), *Čarneja*, *Črneja* in *Černjevo* (Rutar). Od kod ime *Oskoruša* (Feigel-Nanut) za *Viškúoršo*, kakor pravijo domačini in je zapisal Baudouin de Courtenay? Od kod *Platišča* za *Plestišča*? Od kod *Podbreg* (Rutar) za zaselek, ki mu domačini pravijo *Orénjená*? Od kod *Mihoti* (Rutar) za *Sedlišča*, *Njivice* (Rutar) namesto *Njívica*? Lahko bi nadaljeval in navedel članek iz Primorskega dnevnika, v katerem je ugledni tržaški slavist zapisal krajevno ime *Clobuzzaro* in se opravičil, da ne ve, kako se glasi v slovenščini ime te vasi v dreški občini (*Klobučarji*).

Zmeda ne bi mogla biti večja. Pa kaj bi ne bila taka, ko nimaš nikjer uradnega seznama teh slovenskih imen. Vsi ti kraji imajo od časa beneške republike svoja uradna italijanska ali furlanska imena, od časa avstrijske okupacije imajo nemška uradna imena. Le slovenskih uradnih imen nimajo in nihče se ne briga zanje. Zato se mi zdi nujno poseči v ta kaos in normirati predvsem pisavo in rabo benečanskih krajevnih imen.

Ali mi boš prigovarjal, naj imam za uradna imena tista, ki so tiskana v tekstu »Sporazum/a/ med Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo o ureditvi osebnega prometa, kakor tudi suhozemskega in pomorskega prometa med Tržaškim območjem in območji, ki mejijo nanj«, izdal in založil Uradni vestnik okraja Koper, uredil uredniški odbor, odgovorni urednik Jože Ropotar, izšlo l. 1958? Iz tega »uradnega« besedila, ki niza imena teh krajev v obeh jezikih — v italijanščini in slovenščini — naj navedem nekaj primerov.

V čedajski občini je omenjen kraj, ki naj bi se v italijanščini glasil *San Guazzo* in v slovenščini *San Guazzo*. Če je to italijanski *Sanguarzo* na poti od Čedada do Špetra, se glasi to ime v slovenščini *Šincúr*. V dreški občini je vas *Cras* — *Kras*: domačini poznajo *Kras Device Marije*. V občini Grmek spet: *Liesse* — *Lese*, domačini pa: *Ljésa*. In: *Sverinaz* — *Zverinec*: nikoli nisem v vsej Benečiji čul končnice *-ec*, bržkone je tu italijanski zapis točnejši od »uradnega« slovenskega. Dve poslastici iz barske občine: prva se tiče imena kraja, po katerem nosi občina ime: *Lusevera* — *Brda*; domačini poznajo *Bárdo* srednjega spola. Vprašaj domačina, kje je Brda, ne bo razumel, da govoriš o njegovi vasi. Druga: *Cesariis* — *Cesariis*. Tako uradno. Manj uradno, zato pa ljudsko: *Pod bárdan*. Naj poiščemo uradno slovensko ime rezijanskih vasi? Kar beri: *Liščeca*, *Ravenca*, *Stolbica*. Za domačine: *Liščaca*, *Rávanca*, *Sólbica*. Pa še v tipanski (Feigel-Nanut: Tajpana!) občini *Krnahta*, *Oskoruša*, *Brezje* za domače *Karnáhta*, *Viškúorša*, *Brézja*. Za nameček: *Cergneu* — *Černeje*.

Obračam se nate predvsem zato, da boš kot strokovnjak povedal, kako se nam je ravnati. Moj skromni prispevek k rešitvi teh vprašanj je lahko le nasvet človeka, ki mu grejo grehi zoper posluš enako na živce kakor brezbriznost vseh Slovencev do Benečije. Predvsem bi rad sprožil dve vprašanji.

1. Refleks za *ə* je v večini benečanskih narečij in govorov *a*, le poredkoma *ə*, in še ta se v tem primeru glasi kot ozki *e* (npr. *Černjéa*). Predlagam, naj ga v »knjižni« ali »uradni« obliki benečanskih imen ohranimo. Pisati bi morali *Bárdo*, *Podbárdo*, *Karnáhta*, *Černjéja*, *Rávanca*, *Zverínac*, *Tarbij*, *Arbéč* ipd., nikakor ne *Brdo*, *Krnahta*, *Črnjeja*, *Ravenca*, *Zverinec*, *Trbilj*, *Erbeč* (Rutar: *Robeč*), kakor

bi obveljalo kjerkoli drugje. Edino če bomo tako pisali, bojo domačini spoznali ime svojega kraja. Edino tako bomo lahko ohranili izpeljane pridevnike in imena prebivalcev po zgledu ljudskih *bárski, Bárjen, Bárščica* (k *Bárd*) ipd. Onkološke (mi dovoliš izraz?) izpeljave iz rekonstruirane oblike *Brdo bi postale nesmiselne. Edino tako bomo razlikovali tersko *Bardo* od sto drugih *Brd* med Julijci in Panonijo. Edino tako bomo pravični beneškim Slovencem, za katere se nismo v preteklosti kaj prida zanimali.

2. Mnogo teže bo rešiti problem uporabe predložnih zvez posebno za kraje v Reziji in na območju Tera. Ali naj reduciramo vse na knjižni dvojnici v — *na* : *iz* — *z/s*? Ali naj upoštevamo ljudsko rabo, ki pozna nad deset pravih in nepravih predlogov za odtenke, ki se nam o njih niti ne sanja? Ali normirati z izgubo ali dopuščati bogastvo oblik? Navajam primere s terskega območja, ki sem jih osebno zbral iz živih ust domačinov; naj doda Milko Matičetov primere za Rezijo:

<i>Bárd</i>	<i>živín tóŷ Bárde</i>	<i>é ren tóŷ Bárd</i> ***	<i>si paršóŷ od Bárda</i>
<i>Ter</i>	<i>Téru</i>	<i>doŷ Ter</i> ¹	<i>Térà</i>
		<i>oré ŷ Ter</i> ²	
<i>Za várhan</i>	<i>une Za várhan</i>	<i>un Za várh</i>	<i>Zavárha</i>
<i>Múzac</i>	<i>Múzcu</i>	<i>oré ŷ Múzac</i>	<i>Múzca</i>
<i>Njívica</i>	<i>tana Njívici</i>	<i>tana Njívico</i> ³	<i>Njívice</i>
		<i>doŷ na Njívico</i> ⁴	
<i>Pod bárdan</i>		<i>če Pod bárd</i>	
<i>Brieh</i>	<i>tóŷ Bríju</i>	<i>cóŷ Brieh</i>	<i>Bríja</i>
	<i>tana Bríju</i>		
<i>Subíd</i>	<i>živín or Subíde</i> ⁵		
<i>Ščalírja</i> ⁶		<i>me Ščalírja</i>	
<i>Sedlišća</i>		<i>cóŷ Sedlišća</i>	
<i>Plestišća</i>	<i>tu Plestíšćah</i>		
<i>Karnáhta</i>			<i>ta s Karnáhtte</i> ⁷

V zvezi *živim* ... je jasna raba predlogov v ali *na* v vseh primerih razen *or Subide*; v primeru *sem prišel* .. je enako jasna raba predloga *od* povsod, razen v zvezi *ta s Karnáhte*. Toda v zvezi *grem* ... je raba predlogov v in *na* prej izjema kot pravilo. Kaj svetuješ ti?

Z veseljem čakam na tvoj odgovor. Za čas, ki si ga boš za to vzela, naj ti bo v zadoščenje zavest, da boš s tem stvarno veliko pomagal meni in številnim drugim ljudem pri nas.****

¹ Če prihajam od Barda. ² Če prihajam od Njivice. ³ Če prihajam od Tera. ⁴ Če prihajam od Barda.

⁵ Tako sem čul v Černjeji. ⁶ Ledinsko ime. ⁷ Slišal tu Plestišćah.

*** o-ji in e-ji v besedah *tou, e, ren* in *cou* so zelo ozki.

**** Poziv velja vsem slovenskim jezikoslovcem.

OČETNOIMENSKA KRAJEVNA IMENA Z OBRAZILI -CI, -OVCI IN -INCI V SLOVENSKEM JEZIKU

Razpravljati želim o slovenskih krajevnih imenih, izpeljanih ali iz lastnih imen ali pa za iz občnih tipa *kovač*, *kralj* z obrazili -ci, -ovci in -inci. Takih imen je na Slovenskem okrog 130.* Tu jih imamo razporejena po posameznih obrazilih:

a) z obrazilom -ci: Adrijanci, Andrejci, Andrenci (2), Barislavci (prvotno Borislavci), Bodešce, Bodislavci, Bodonci, Bojanci (poleg Bojance), Borejci, Branoslavci, Bratence, Bratislavci, Bratonci, Draženci, Hermanci, Martjanci, Okoslavci (prvotno Vlkoslavci), Radenci, Godemarci, Livanjci (prvotno Ivanci) Perdislovce (prvotno Pribislavci), Radmožanci, Radoslavci, Radvenci (prvotno Radovanci), Šalamonci, Stojnci, Večeslavci, Vidonci, Vitomarci, Vodranci (prvotno Ordjanci);

b) z obrazilom -ovci: Bakovci (prvotno Balkovci), Balkovci, Banovci, Berkovci, Blaževci, Bodkovci, Borovci, Bučečovci (prvotno Vlčečevci), Bučkovci (prvotno Vlckovci), Budiševci, Cvetkovci, Dankovci, Dragoševci ali Dragočevci, Drakovci (prvotno Zdrakovci), Farkašovci, Frankovci, Gajševci (prvotno Gojiševci / Goliševci), Genterovci, Iljaševci, Ilovci, Ivanjkovci, Ivanjševci (2), Ivanovci, Ižakovci, Janežovci, Jiršovci (2), Jurovci, Kovačevci, Kraljevci, Kramarovci, Logarovci, Lukačevci, Mačkovce (2), Mačkovci, Markovci (2), Markišavci (prej Markišovci), Matjaševci, Mihalovci (tudi Mihalovce (2), Mihovci (tudi Mihovce), Makovce, Neradnovci, Otovci, Pavlovci (2), Petišovci, Petrovce, Petrovci (2), Popovci, Poznanovci, Predanovci, Radovci, Ratkovci, Rankovci, Renkovci, Rihtarovci, Stanjevci, Tešanovci, Vidanovci, Vintarovci, Zbigovci, Zenkovci (prej Zdenkovci), Žitkovci;

c) z obrazilom -inci: Babinci, Beltinci, Bratince, Budinci, Domajinci, Dragotinci, Drbetinci (prej Dobretinci), Gerinci (prej tudi Večeslavci), Godeninci, Gostinci (tudi Gostince), Hvaletinci, Juršinci, Kozminci, Materinci (prej Marotinci), Radinci, Sobetinci (prej Sobotinci), Sodišinci, Stanetinci (2), Vuzmetinci.

O tem tipu imen so pisali že Miklošič¹, Taszycki², Rospond,³ Franck,⁴ pozneje še marsikdo,⁵ vendar ne temeljito. Znani mi jugoslovanski avtorji se ob njih zaustavljajo predvsem glede na zemljepisno razširjenost, malo pa jih zanima njihov oblikovno-pomenski ustroj.⁷

V definiciji patronimičnih (očetnoimenskih) krajevnih imen je (po Taszyckem) bistveno torej:

* Gradivo za ta članek sem zbral v akad. letu 1965/1966 v Ljubljani. Poleg tiskanih virov sem uporabljal rokopisno gradivo teh imen do l. 1500, kar mi je ljubeznivo dovolil Milko Kos, in izpiske Frana Bezlaja. Obema se za to od srca zahvaljujem.

¹ Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. 2. izd., Heidelberg 1927.

² Rozprawy i Studia polonistyczne. I. Onomastyka. Wrocław—Kraków, 1958, str. 205—222.

³ Południowosłowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -itj-. Kraków 1937.

⁴ Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde. Leipzig, 1932.

⁵ Pogovori o jeziku in slovstvu. Maribor 1955, str. 59 in nasl.

⁶ Prim. med drugim: Z. Stieber, Stanowisko mowy Słowaków. Prace Filologiczne XVII, 1937, str. 36—37 in 45. Ali: W. A. Nikonow, Toponimny -ivci, -inci na Ukrainie. Voprosy geografii 70. Moskva 1966, str. 9—27.

⁷ Primerjaj Pogovori ... in istega avtorja Imena na -ci -ovci v Vojvodini. Zbornik za filologiju i lingvistiku II, 1957, str. 138—141.

a) to so krajevna imena, ki so najprej označevala skupino ljudi, šele nato pa krajevnost; ta sprememba realnega pomena se oblikovno ni odrazila;

b) ker taka imena prvotno imenujejo skupino ljudi, ne enoto, imajo množinsko obliko; množinske oblike moramo obravnavati drugače kot edninske;

c) ta imena prvotno označujejo ljudi, ki izhajajo od osebe, ne pa iz kraja ali od predmeta⁸. Po tem se ločijo od narodnostnih (etničnih) imen, za katera sta značilni samo prvi dve lastnosti.

V kakšni zvezi so ta imena s tako imenovanimi strukturalnimi očetnimi imeni,⁹ kot so v sh. *Knić*, nastalo iz podstave *kna*, ki zaznamuje neko rastlino, na to vprašanje na podlagi južnoslovanskega gradiva ni mogoče odgovoriti.

Vzemimo slovensko krajevno ime *Ivaniči* ali *Ivanci* : prvotno pomeni

a) skupino ljudi, v kateri se vsak izmed njih imenuje *Ivanič* oz. *Ivanec*, kar strukturalno spominja na tip *Primoži*, *Martini*, *Logarji/Logarje*, *Radoši/Radoše* in je vrstni (rodovni) tip, in ne očetnoimenski: tu namreč obrazili *-ič* in *-ec* označujta izvor posameznika, in ne skupine;

b) skupino ljudi, ki ima kakšno zvezo s posameznikom imena *Ivan* (sorodstvo, pripadnost). Vendar to razlikovanje v slovenščini praktično ni mogoče (pač pa v srbohrvaščini).

V praslovanščini z obrazilom *-æc* ni bilo mogoče delati narodnostnih imen; ta so se delala z obrazili *-anin* / *-janin* in *-itj*. S pripono *-æc* so začeli delati taka imena šele posamezni slovanski jeziki.

Očetnoimenska krajevna imena je treba obravnavati v okviru kategorije izvora. Ta združuje očetna in narodnostna (etnična) imena, ki se med seboj ne ločijo po obrazilu, temveč po podstavi. Da pripona *-ec* izraža izvor od nekod, raziskovalci ne dvomijo, gradivo pa kaže, da označuje tudi ljudi, ki izhajajo od koga (kar mi imenujemo očetnoimenska). Podobno je tudi z obrazilom *-iči*.

Neupoštevanje očetnoimenske vloge obrazila *-ec* v obravnavi južnoslovanskih jezikov je posledica ne dovolj temeljitega razumevanja njegovega pomensko-oblikovnega ustroja. Res je, da je take tvorbe kot *Bratec*, *Ivanec*, *Godec*, *Laurec*, *Marinec*, *Martinec*, *Popec*, *Simec*, *Tomec* in *Videc* mogoče imeti kar za ljubkovalna imena imen *Brat*, *Ivan* itd., čeprav se tip *Bratič*, *Ivanič*, *Vidič* pojmujejo kot očetna, in ne kot ljubkovalna imena. Toda tipa *Gabrovec*, *Graškovec*, *Senjovec* nikakor ne moremo imeti za ljubkovalnega k imenom *Gabro*, *Grašek* ali *Senjo*, temveč le za očetna imena.

Zdi se, da so se imena tipa *Gabrovec* razvila iz pridevniške podstave, obobrazilo *-ec* pa jih je substantiviziralo. Primer: *kranjski človek* > *Kranjec*, *planinski človek* > *planinec*. Enako *Gabrov sin* > *Gabrovec*, *Radin sin* > *Radinec*. Iz takih primerov so se pomensko osamostalila obrazila *-ec* *-ovec* *-inec* (v množini *-ci*, *-ovci*, *-inci*), tako da so se lahko rabila za tvorbo imen, ki so kazala na izvor.

Očetnoimenska krajevna imena na *-ci*, *-ovci* in *-inci* so zelo stara, saj so za Slovenijo izpričana že v 13. stol. (4 primeri), v naslednjih dveh stoletjih pa jih je še več (31 oz. 30 primerov). To so docela nedvomni primeri. Po nemškem pravopisu in jeziku iznakažena imena niso upoštevana, prav tako ne madžarska. Ta imena upoštevam šele od časa, ko v 19. ali 20. stol. dobe brezdvomno slo-

⁸ O predmetnem in etimološkem pomenu prim. moj članek Pripombe o pomenu lastnih imen. Jezik in slovstvo XII, str. 150.

⁹ Południowosłowiańskie nazwy . . . , str. 97—98.

vensko obliko tudi v pisavi. Takih primerov je 45, med njimi pa jih samo 5 ni izpričanih v srednjem veku.

Obrazila *-ci*, *-ovci/-evci* in *-inci* imajo tudi svojo postransko obliko *-ce*, *-ovce/-evce* in *-ince*. Takih oblik je 9, najstarejše pa so izpričane iz 15. stol.; po Rospondu so oblike z *-e* tožilniki v vlogi imenovalnika.

Razvrstitev posameznih obrazil se ravna po naslednjih načelih: če je podstava dvočlenska in slovanska, se ji dodaja izključno *-ci* (35 % se veže samo s to podstavo). To je utemeljeno z načelom gospodarnosti, da besede niso predolge. Mogoče pa vpliva tudi fonetični činitelj, saj se naši primeri na *-ci* v pretežni meri v podstavi končujejo na *v*. Če bi temu dodali še obrazilo *-ovci*, bi imeli glas v kar v dveh zaporednih zlogih. Obrazilo *-inci* pa se pri teh podstavah ne more rabiti zaradi tega, ker so moškega spola, z njim pa se to obrazilo ne veže. — Tudi pri imenih, ki so izpeljana iz ljubkovalnega samostalnika s priponami *-an/-en*, *-an*, *-on* je zelo pogosto obrazilo *-ci*, in sicer v 50 % primerov, medtem ko se obrazilo *-ovci* rabi pri takih podstavah samo v 6 %, obrazilo *-inci* pa v 5 %.

Podstave, ki so ljubkovalna imena z obrazilom *-k(o)*, imajo obrazilo *-ovci/-evci* v 30 %, podstave na *-š*, *-iš*, *-oš in -aš pa v 16 %*. Če je ljubkovalno ime na *-ko*, ima nova izpeljanka iz njega sploh samo obrazilo *-ovci*.

Obrazilo *-inci* dobivajo samo podstave ženskega in srednjega spola. Med njimi je ljubkovalnih podstav s priponami *-eta* in *-ota* 45 % primerov.

Najbolj pogostna imena obravnavanega tipa so na *-ovci/-evci* (66 primerov). Besed na *-ci* je 30, primerov na *-inci* pa le 19. To je seveda posledica dejstva, da se veže to obrazilo samo s samostalniki ženskega in srednjega spola in da sta drugi obrazili prevzeli vse primere določenih kategorij (vsi primeri na *-ko* se vežejo z *-ovci*, na *-n* pa s *-ci*). Kronološkega ali ozemeljskega (pokrajinskega) merila za tako razvrstitev obrazil ni mogoče odkriti.

Zemljepisna razširjenost imen na *-ci* je v bistvu znana, za očetnoimenska krajevna imena na *-ci*, *-ovci* in *-inci* pa je treba reči, da so pretežno na področju bivših okrajev Murska Sobota (78 primerov) in Ptuj (33 primerov). Drugod, npr. okrog Novega mesta, Maribora, Bleda in Ljubljane, je najti le po nekaj primerov ali le po enega samega. Taka imena so torej značilna le za prekmurske in prleške govore, pa še za belokranjske. Bilo bi izredno zanimivo poizkušati odgovoriti na vprašanje, zakaj so ta imena tako na gosto sejana prav na imenovanih področjih. Slovenska imena na ta obrazila je bolje ne povezovati s hrvaškimi v Medmurju. Slovenija je torej le en otok takih imen v Jugoslaviji.

Bogdana Herman
Ljubljana

KLICAJ V STAVKIH BREZ VELELNKA

Klicaj je ločilo, ki ožje, se pravi čustveno, opredeljuje izraženo misel ali besedo. Običajen je za stavke s povedkom v velelnem naklonu. Vendar ob prebiranju književnih del zelo pogosto naletimo na klicaj za stavki, ki nimajo velelnika.

Slovenske slovnice o rabi klicaja v takih primerih posebej ne razpravljajo. Breznik v svoji Slovenski slovnici za srednje šole (II. izdaja, Prevalje 1921, str. 70) sicer loči tri vrste stavkov, za katerimi pišemo klicaj: samostojne želenne, velelne in klicalne stavke. Za primer navaja le klicalni stavek: *Srečne oči, ki štiriperesno deteljo vidijo, nesrečne roke, ki jo utrgajo!* (pr) Breznik tudi pravi, da se klicaj uporablja pri samostojnih medmetih in vzklilih: »*Križ božji! tako se pobožno reče, kadar se začne kako delo. — Koj se je zdramil, ko so sredi noči zaškripale duri in je, tof, tof! prilomastilo po sobi.* (Mf)* — Tudi Slovenska slovnica (Bajec, Kolarič, Rupel — 1956, str. 55) ostaja pri tem, le da namesto izraza »klicalni« rabi izraz »vzklicni stavek« in da samostojnim medmetom in vzklikom dodaja še zvalnike. — Slovenski knjižni jezik 1 (Toporišič, 1965, str. 78) pa prvi pove, kaj klicaj izraža, in v tem smislu opredeljuje njegovo rabo takole: »Pika in klicaj izražata čustveni odnos do vsebine stavka (povedi), za katerimi stojita. /.../ Klicaj uporabljamo, kadar kaj s čustveno prizadetostjo ugotavljamo, zanikamo, sporočamo, domnevamo, ukazujemo itd.« Skj 1 tudi posebej omenja klicaj, ki stoji sredi stavka. Tako da ga navadno rabijo le pesniki in pisatelji. Klicaj najdemo tudi za vrinjenimi stavki.

Stavki brez velelnika, vendar s klicajem na koncu, se med seboj precej razlikujejo. V nadaljevanju jih bom skušala določiti glede na vsebino in namen povedanega. Stavke s klicajem na koncu uvrščam v šest skupin:

1. Stavki, ki izražajo željo ali hrepenenje, v leposlovju pogosto po oddaljenem ali na videz nedosegljivem. Nekaj primerov: *O, da mi je priti do svoje podobe!* (Ž) — *O, da bi umrl!* (C) — *Živeti — živeti — živeti sred zmeraj kipečih naslad!* (NI) — *Še enkrat biti v vsem, še v nepoznanju tegà, da ločen od vsega si, sam, še svetloviden biti v temnem spanju, še božan v jasnem bdenju od premam, še ne svoj jaz!* (NI) — *Ko bi vsaj mene ne bilo!* (S) — *Živeti — kakšna slast, ko vsepovsod šumi zelena rast!* (Lp) — *O, da bi čul vsaj en lahen vzdihljaj njenega srca v ta daleki gaj!* (Kd)

2. Stavki, ki razodevajo kaj nepričakovanega ali kaj, čemur se čudimo: *Nekaj časa je Korej pridrževal sapo, potem pa je prestrašeno vzklilnil na ves glas: »Oče, vi ne zapisujete prav!«* (Pv) — *Nenadoma pa je Lenčka vkliknila: »Anej, ti si pa ves smrkav!«* (Pv) — *Žalostno so tavalj po temnem sodu okoli, kar ti zavpije mojster: »Holofern, rešeni smo!«* (Pf) — *Tedaj je nekdo zaklical na ves glas: »Godec je žejen, noče gosti!«* (Pi) — *»Saj je mrtev!« je vzklilnila.* (B) — V spremnem stavku je pri premem govoru pogosta beseda »vzklilniti«, poudarne besede v samem premem govoru pa so navadno povedkova določila ali prilastki.

3. Nikalni ali trdilni stavki, v katerih se uveljavlja volja govorečega ali njegova čustvena prizadetost ob obravnavani predmetnosti: *Z enim samim sunkom ga je izpulil, vrgel pod mizo in nato uradno oznanil: »Poličijske ure ne bo!«* (Kc) — *Ali tedaj prisopiha njegov mojster in ko to čuje, reče važno: »To ne gre, nikakor ne!«* (Pf) — *Ko sem stisnil iz srca zadnjo besedo, sem zažel pesti in se v mislih zarekel: »Moj rod, nikdar več v življenju te ne bom izdal!«*

* Okrajšave so kot v Skj 2: Mf = Milčinski, Fran, pr = pregovor, Z = Zupančič, Oton, C = Cankar, Ivan, S = Stritar, Josip, Kd = Kette, Dragotin, Pv = Prežihov, Voranc, Pi = Pregelj, Ivan, Kc = Kosmač, Ciril, Kjo = Kersnik, Janko, P = Prešeren, France, Mjz = Menart, Janez, Jj = Jurčič, Josip, J = Jenko, Simon, G = Gregorčič, Simon, T = Tavčar, Ivan, L = Levstik Fran, Ks = Kosovel, Srečko, Ga = Gradnik, Alojz, Vb = Vodušek, Božo, Ban = Breznik, Anton. Druge okrajšave pomenijo: NI = Novy, Lili; Pf = Plemič, Ferdo; Mi = Minatti, Ivan; Of = Onič, France; Lp = Levec, Peter.

(Pv) — *»Hitite, kolikor hočete, ujamem vas!«* »Ne bodete me!« (Kjo) — *Čez tebe več ne bo, sovražna sreča, iz mojih ust prišla beseda žala!* (P) — *Saj to nisi ti, prijatelj moj, gromovnik med gromovniki, ne spoznam te!* (C) — Sem spadajo tudi trdilni primeri: *»Ne boš šel ven!«* »Pa bom!« — ali pa *»Ne bom ti kupila knjige.«* »Toda jaz jo hočem!«

4. Stavki, ki ukazujejo ali velevajo, vendar so brez glagolskega povedka: *Iz gnezd! Iz gnezd!* (Mjz) — *Gospod natarak, še en konjak prosim!* (Mjz) — *Gromska strela, potne liste ven in mir besed!* (Pf) — *Janez, kar naprej, da bomo vsi na enem kupu, čeprav je svet tako velik!* (Kc) — *Tiho, dekle, tiho!* (Jj) — *Alo, na pašo!* (Pv) — Zanimiv primer je stavek *Komaj sem začul njegov robati glas: »Halo, sonce je že nad Pohorjem!«* (Pv), kjer je premi govor pravzaprav zapoved ogovorjenemu, naj vstane. V stavku *Vzdihoval sem v teh žalostnih dneh in neki gospod mi je rekel: »Manj besed, gospodje, in več dela!«* (C) si namesto samostalnikov v premem govoru lahko mislimo glagola. Stavek bi se potlej glasil: *Manj govorite, gospodje, in več delajte!*

5. Daljši in krajši vzkliki: *Pravo ime za takšen kraj!* (Kc) — *Gorje, kdor nima doma!* (J) — *Osupla beseda, kakor vzdramljena iz polsanj, šepeče na ustnicah: »To so pa rože!«* (C) — *Glej, to ti je res usoda sveta!* (G) — *Saj sem vedel, da bode tako!* (T) — *Joj, ti nesrečni otrok moj!* (G) — *Blagor se meni, ki opravljam ta sveti posel!* (C) — *Zbogom mati, ljubca zdrava!* (J) — *Oh bicke, bicke, kako je to lepo!* (Pv) — Vzkliki so velikokrat vprašalni stavki, ki pa nanje ne pričakujemo odgovora: *Kedaj pozabim tebe, Sava!* (L) — *Je li mogoče, da je žena tako lepa!* (S) — *Ah, kaj meni svet in kaj pomlad!* (Ks) — *Mati, kaj počenjate!* (Pi) Krajših vzklikov je pri nas precej: *Pri moji veri!* — *Kaj bi tisto!* — *Sveta nebesa!* — *Kaj ne poveste!*

6. Nagovori: *O plug, ki orješ svet!* (Ž) — *O naši sinovi in bratje in očetje!* (Ž) — *O mladosti moje zvezde bele!* (Ga) — *Pozdravljen, pogumni svet, divje skale in gola plan!* (Vb) — *O rodni dom, o hiše očetove streha ti!* (Ž)

V vseh prejšnjih primerih je stal klicaj na koncu stavka ali povedi. Včasih pa — zlasti v razpravah — naletimo na klicaj tudi sredi stavka. Njegova naloga na tem mestu je poudariti besedo ali kratko misel, ki je bistveno važna za pravilno razumevanje povedanega: *Bolestno nas je dirnila rafinirano! premišljena režija in igra posameznika.* (Skrbinšek) — *Ta mrka hiša! Na njej v jeziku tujem rdeč plakat: Zaplenjena! ves dan kriči.* (Of) — *Kadar je pozimi ura udarila šest — punktum šest! — odprla so se vrata in Bitič je počasi vstopil, ne pogledal ni na desno ni na levo, klobuka ne snel prej, nego je do svoje mize prišel, in nikogar pozdravil, tudi ako je bila vsa nizka, starokrčemska izba z ukajenim obokanim stropom dolbkom polna.* (Jj) — Klicaj lahko stoji sredi stavka tudi v besedilih, ki kažejo na napake in njih odpravljanje. Taki stavki so zlasti pogosti v slovnicaх npr.: *Ali bi hoteli priti kak večer (ne: en večer!) k meni na prejo?* (Ban) — Navadno pišemo klicaj tudi poleg onomatopejskih izrazov sredi stavka: *Koj se je zdramil, ko so sredi noči zaškripale duri in je, tof, tof! prilomastilo po sobi.* (Mf)

Razčlenitev velike uporabnosti klicaja v stavku je le delno osvetlila to pravopisno področje, vendar pa je skupni imenovalec za tisto, kar pisatelje sili, da uporabljajo klicaj, to, kar smo povedali uvodoma: izrazito čustveno in podudarno obravnavanje predmetnosti.

O STAVKU, STAVČNIH ČLENIH IN RAZMERJU MED Povedkom IN OSEBKOM

Kadarkoli gledam to, kar imamo Slovenci pisanega o skladnji, znova in znova ugotavljam luknje in luknjice v mreži, s katero hočemo slovniciarji zajeti vso polnost slovenskih medbesednih razmerij. Da to slabo vpliva na naše poučevanje skladnje, je več kot očitno. Prav zaradi tega sem se v ciklu jezikovnih pogovorov na radiu odločil govoriti o nekaterih skladijskih zanimivostih, ki so bodisi še nespoznane bodisi različno razlagane. Pri tem sem menil, da bi poljudno razpravljanje in utemeljevanje utegnilo koristiti bolj kot golo zaporedje ugotovitev, kakršno je značilno za podajanje v slovnica. Pisati o skladnji stavka se mi zdi toliko nujneje, ker se slovnica štirih avtorjev vedno znova izdaja, ne da bi jo skušali kakorkoliboljšati.

V tem članku želim obravnavati pojme stavek, stavčni člen in razmerje med osebkom in povedkom, pozneje pa bo, če bo prilika in prostor v časopisu, prišlo na vrsto še drugo.

Kaj je stavek, je vprašanje, na katerega znamo na hitro odgovoriti še iz osnovnošolskega znanja: »Stavek je z eno ali več besedami izražena misel« (Slovenska slovnica 1964 /dalje Ss/, str. 306). Toda, ali se dovolj zapletena misel dá izraziti v enem stavku? Seveda ne vedno. Saj za to, da jo izrazimo, dostikrat uporabimo po več stavkov, tudi odstavkov ali celo poglavje. Stavka potemtakem ni dobro definirati glede na misel, ki jo izraža, temveč je za njegovo določitev treba najti preprostejše merilo. V svojem Slovenskem knjižnem jeziku 1 sem zaradi tega zapisal, da je »stavek vsako zaključeno sporočilo, ki ga v govoru nakazujemo z značilnim spustom ali dvigom glasu in s premorom, v pisavi pa s piko, klicajem ali vprašajem« (str. 67). Ugotovili so namreč, da je za določitev tega, kaj je stavek, še najzanesljivejše sredstvo oblikovno, formalno, tj. prav tipični intonacijski zaključek: kadenca, pri kateri gremo — kakor pravimo — z glasom navzdol (prim. *Kam greš?, Domov odhaja*) ali pa antikadenca, pri kateri gremo z glasom navzgor (prim. *Kam greš??, Domov odhaja?*).

Dobro definicijo stavka, vendar z deloma drugega stališča, je podal Breznik, ko je trdil, da je stavek najmanjša enota sporočila.

Naša definicija stavka pa je tako široka, da gredo po njej med stavke poleg takih primerov, kot smo jih pravkar navajali in jih imenujemo prosti stavek, še sporočila, ki sestojijo iz več prostih stavkov, npr.: *Res me veseli, da si prišel* ali *Visoko v zraku orel plava, kraljičku ljuba je nižava*. Zaradi tega moramo ugotoviti, kakšna je najpreprostejša oblika stavka, tista, iz katere potem gradim večje enote, kakor iz opeke lahko zlagam različne stavbe.

Le redko kdo med bralci se ne bo spomnil, da je ta najmanjša stavčna enota tako imenovani prosti stavek. Malo prej smo jih že nekaj navajali, namreč *Kam greš* in *Domov odhaja*. Dodajmo sedaj še primer *Tomaž je kostanj*.

Skušajmo določiti bistvo prostega stavka. Naša slovnica uči, da so to stavki »z enim povedkom« (str. 307). In kaj je povedek? Seveda: osebna glagolska oblika v stavku. Osebna glagolska oblika pa je tista, ki kaže na osebo, ki

glagolsko dejanje opravlja, npr. *delam, delaš, delajo* ali *delal sem, delala bi* ipd.

Bo kdo rekel: Po tej definiciji torej tista samostojna sporočila, v katerih ni osebne glagolske oblike, niso stavki. In če niso stavki, kaj so potem? Na tako vprašanje nam naša tradicionalna slovnica ne daje nedvoumnega odgovora. Na enem mestu (str. 306) namreč beremo naslednje: »V slovnici govorimo o stavku le, če ločimo: *povedek*, ki o kom (čem) kaj pove, /in/ o *osebek*, ki kaže, o kom (ali čem) se kaj pove.« Torej bi bili stavki samo primeri kot *Tomaž je kostanj*, ne bil pa bi stavek *Včeraj je deževalo*, ker pač nima osebka. Eno stran pred tem pa imamo v slovnici besede: »Vsaka beseda ali govorna celota, ki izraža kako misel, je *stavek*. Popolni stavki imajo določno glagolsko obliko, nepopolni so pa brez nje.« Torej so tudi sporočila brez osebne (ali določne) glagolske oblike stavki (prim. *Janez!*, *Res?*, *Mhm*), četudi nepopolni.

Če bi po slovnici listali še dalje, bi čisto na koncu poglavja o stavku prišli do spoznanja, da se stavki brez osebne oblike imenujejo še drugače, namreč skrajšani in skrčeni (str. 335). Pri obojih je glagolsko dejanje izraženo ali z deležjem ali z deležnikom. Primer: *Meglè se temnosive vale čez vrte, trate, njive, grmeč grozno, preteč strašno* ali *Soča, od doma se mi zdiš poznanka, nesoča mnog mi ljub pozdrav* (oboje iz Gregorčiča). Razlika v poimenovanju teh deležniških konstrukcij prihaja od tod, ker je ene lahko razvezati v neodvisne stavke (tj. namesto *grmeč grozno* lahko rečem *grmijo grozno*), druge pa v odvisne (tj. namesto *nesoča mnog mi ljub pozdrav* lahko rečem *ki neseš mnog mi ljub pozdrav*). (Druge vrste skrčenih stavkov tu puščamo ob strani.)

Nisem prepričan, da so ta pojmovanja in poimenovanja prostega stavka sploh in vrst prostega stavka idealna, zato sem se odločil za drugačno definicijo. Prosti stavek mi je »skupina besed, ki se zbira okrog ene določne glagolske oblike (ki pa je, kadar se razume iz sobesedila, lahko tudi izpuščena)« (Skj 1, str. 67) Prosti stavki so mi torej tako primeri kot *Tomaž je kostanj* kakor tudi primeri brez osebka (npr. *Včeraj je deževalo*) ali brez povedka (npr. *Kaj pa sedaj?*), kjer si povedek lahko mislim iz sobesedila ali iz govornega položaja. Še več: stavki so mi tudi najmanjše enote sporočila, ki sploh nimajo osebne glagolske oblike (primeri bi bili že navajani *Mhm*, *Janez!*, *Da*, *Hej* in podobni) ali pa je osebna glagolska oblika zamenjana z neosebno (primeri z deležniki, nedoločniki, namenilniki). Ker pa sta zadnji dve vrsti stavkov res posebnost, pravim za sporočila tipa *Mhm*, *Da*, *Hej*, *Janez!* itd., da so *pá stá vki*, tj. nepravilni stavki (primerjaj podobno v naravoslovju *palist*, *panožice*), za primere, v katerih je osebna glagolska oblika izražena z neosebno, pa, da so *polstavki*. Kadar pa govorim o njih na splošno, vse brez izjeme imenujem stavke in pri tem pač mislim na najpreprostejše tipe najmanjših samostojnih sporočil.

O stavčni zgradbi ali ustroju — dandanes oboje moderno imenujemo struktura — bomo podrobneje še govorili, za sedaj pa si oglejmo katere vrste stavkov imamo po obliki in katere po vsebini.

Tradicionalna slovnica pravi (str. 318), da so po obliki stavki trdilni in nikalni (za primer nam bodita stavka *Tomaž je kostanj* in *Tomaž ne je kostanja*), po vsebini pa pripovedni, vprašalni, velelni in želelni (kar lahko ponazorimo s pretvorbo istega primera tako: *Tomaž je kostanj*, *Tomaž je kostanj?*, *Tomaž, jej kostanj!* in *Naj Tomaž je kostanj*).

Ne vem, zakaj je tradicionalni slovnici to, ali se kaj zanika ali pa ne, oblikovna zadeva. Saj gre vendar za bistveno razliko glede na to, ali kaj je ali ni,

ali kaj ima lastnost ali je nima, ali je kdo uresničeval dejanje ali stanje ali pa ga ravno ni, saj gre skratka za prisotnost ali odsotnost nečesa, za pozitivni ali negativni predznak, kot bi se lahko tudi izrazili. Pa zaradi tega se ne bomo grizli, saj je predvsem važno le, da si zapomnimo, za kaj gre. Glede na to pa, da se nam nekako upira, prištevati med trdilne stavke tudi vprašalne (če seveda niso zaničani), bi bilo dobro ti dve vrsti stavkov imenovati nikalne in nenikalne. Oboji pa so potem neovirano trdilni ali vprašalni.

Pač pa bi bilo treba med stavke »po vsebini« dodati še eno skupino, namreč vzključne stavke. Mednje bi šli primeri kot: *Kakšna grdobija!, Morje!, To vam je bilo življenje v starih časih!, Ta človek pa ve, kaj hoče!* itd. V vseh teh primerih pišemo na koncu klicaj. Po drugi strani pa bi skoraj kazalo veledne in želedne stavke spraviti pod eno streho, ker je pač težko reči, kje se npr. neha želja in kje začenja zapoved ali prepoved (posebno če pomislimo na vmesne pojme, kot so prošnja, nasvet, rotnje, poziv, grožnja, ironična vzpodbuda ali opomin).

Tudi te vrste stavkov bi bilo bolje kot glede na vsebino ločiti glede na razmerje govorečega do povedkovega dejanja, stanja ipd., oz. kot se nekateri moderno izražajo — do povedkovega dogodka. Za tak odnos pa slovenska slovnica že ima poseben izraz, le da se rabi samo pri glagolskih oblikah, namreč izraz naklon. Tako bi lahko rekli, da glede na naklon skladanja loči pripovedne, vprašalne, vzključne itd. stavke.

Ko smo si pravkar podrobneje ogledali, kaj je stavek in katere vrste jih imamo — med drugim proste, polstavke in pastavke — se sedaj pobliže seznamimo z ustrojem prostega stavka. Zanimalo nas bo torej, iz katerih temeljnih enot je prosti stavek narejen.

Vsi vemo še iz osnovne šole, da so take temeljne enote stavka stavčni členi. V stavku, kot je *Tone se je pripeljal z avtom*, imamo tri stavčne člene: osebek je *Tone*, povedek *se je pripeljal* in prislovno določilo *z avtom*. Gradbeni kamni stavčne zgradbe ali ustroja torej niso nujno posamezne besede; v našem stavku imamo 6 besed, stavčni členi so pa samo trije: osebek je izražen z eno besedo (*Tone*), povedek s tremi (*se je pripeljal*) in prislovno določilo z dvema (*z avtom*).

Glavni stavčni členi so štirje: osebek, povedek, prislovno določilo in predmet. Ker smo primere za prve tri stavčne člene že navedli, nam je treba ponaazoriti samo še predmet: predmet je npr. beseda *kostanj* v stavku *Tomaž je kostanj*. — Te stavčne člene smo imenovali glavne glede na to, ker so samostojni, tj. niso nikoli del kakega stavčnega člena.

Poleg samostojnih stavčnih členov pa imamo še dva nesamostojna, namreč prilastek in povedkovo določilo. Ta dva sta zmeraj le del katerega izmed glavnih stavčnih členov. Povedano najlepše dokažemo s tem, da naš prvotni primer, namreč *Tone se je pripeljal z avtom*, razširimo nemara takole: *Sosedov Tone se je vesel pripeljal z novim avtom*. Prilastki so: *sošedov z avtom, vesel v zvezi se je vesel pripeljal in novim avtom*. Seveda tudi tako imenovani goli predmet lahko razširim s prilastkom, če npr. namesto *Tomaž je kostanj* rečem *Tomaž je pečen kostanj* (prilastek *pečen*). Primer za povedkovo določilo pa je *vesel* v stavkih kot je *Tone je vesel*.

Sedaj pa poizkusimo natančneje določiti bistvo stavčnega člena sploh in vsakega posebej.

Ker večina beročih gotovo bolje pozna tradicionalno slovnico, ki so jo napisali Bajec, Kolarič, Rupel in Šolar, kot pa moje knjige Slovenski knjižni jezik 1, 2 in 3, poskušajmo na zastavljeno vprašanje odgovoriti iz stare slovnice. Presenečeni najprej ugotovimo, da ta slovnica sploh nima svojega pojmovanja stavčnega člena na sploh, da nima teorije o stavčnem členu kot takem, da o stavčnem členu na sploh ne zna povedati nič teoretičnega. Pravzaprav se iz nje tudi ne vidi dokončno število stavčnih členov, saj so kot stavčni členi izrecno označeni le povedek (str. 307), predmet (str. 312) ter prilastek (str. 313). Za osebek, prislovno določilo in povedkovo določilo pa sploh ni nikjer rečeno, da so stavčni členi. (Prav poučno se je ob tem dejstvu spomniti viharja v kozarcu, ki so ga nekateri za nepoučeno slovensko javnost skušali uprizoriti po časopisju v zvezi z mojo trditvijo v Slovenskem knjižnem jeziku 1, da povedkovo določilo in prilastek nista stavčna člena, namreč v tem smislu, kot so osebek, povedek, predmet in prislovno določilo), temveč da sta le del stavčnega člena! (Prim. posebno Naše razglede sept. 1968, kjer je v mojem odgovoru (okt. 1968) podana tudi vsa zadevna bibliografija.

Če se iz metodoloških razlogov omejimo na najpreprostejši stavčni tip, tj. na stavke, kot sta naša *Tone se je pripeljal z avtom* ali *Tomaž je kostanj* ipd., stavčni člen lahko opredelimo takole: Stavčni člen je beseda ali skupina besed, ki opravlja tipično vlogo v stavčni zgradbi, je v čisto določenem razmerju do sobesedila, ima tipične oblikovne značilnosti in se da ugotoviti s posebnimi vprašalnicami. Če za posamezni stavčni člen določimo vse te lastnosti, ga s tem najbolj uspelo definiramo. Poglejmo.

Najprej si stavčne člene ogledjmo s stališča tega, kaj izražajo. Za p o v e d e k lahko rečemo, da izraža dejanje ali dogajanje v določenem času, naklonu in načinu. Pojmi, kot so čas, naklon in način, so nam dobro znani, zato se tu lahko omejimo le na njihove ponazoritve s tako imenovano pretvorbena metodo prvotnega stavčnega vzorca. Različne čase imamo v stavkih *Kostanj so hitro pojedli* (pretekli čas) — *Kostanj bodo hitro pojedli* (prihodnji čas) — *Kostanj hitro jedo* (sedanji čas). Če te primere pretvorimo glede na naklon, dobimo iz primera za pripovedni naklon *Kostanj hitro jedo* obliko *Kostanj hitro jejte* za velelni naklon in *Kostanj bi hitro jedli* za pogojni naklon. Pretvorbe za glagolski način. *Kostanj bodo hitro pojedli* (tvorni način) proti *Kostanj bo hitro pojedn* (trpni način).

Prav tako s stališča tega, kaj izraža, lahko rečemo za o s e b e k , da je stavčni člen, ki kaže na tistega, ki glagolsko dejanje opravlja (primer *Tone se je pripeljal z avtom*), pa tudi tistega, ki je v kakem stanju (kot v stavku *Tomaž je nemiren* ali *Tone je doma*). Ločimo torej lahko nosilca stanja in vršilca glagolskega dejanja. Stara slovnica na mestu, kjer je govor o osebkem kot stavčnem členu (str. 308), pozablja na primere s trpnikom, tj. na primere kot je *Kostanj bo hitro pojedn* v pomenu *Kostanj bodo hitro pojedli*. V trpnih stavkih je namreč osebek tisti (ali tisto), ki ga (ali kar) glagolsko dejanje prizadeva in ki ni ne vršilec dejanja ne nosilec stanja ali dogajanja (to je v stari slovnici omenjeno v oblikoslovju pri obravnavah glagolskih oblik) (str. 250).

Toda ali sedaj definicija osebka ni preobširna? Namreč: osebek je tista beseda ali skupina besed, ki je ob netrpnih povedkih vršilec dejanja ali nosilec stanja ali dogajanja, ob trpnih pa predmet glagolskega delovanja? Ali ne bi bilo

mogoče osebek definirati bolj uspešno s čisto oblikovnega stališča, tj. po kaki oblikovni značilnosti ali po vplivni moči, ki iz njega izhaja in prizadeva kak del stavka? In isto se potem vpraša ob definiciji povedka.

Za osebek bi res lahko rekli, da je tisti stavčni člen, od katerega je odvisna oseba, število in spol povedka (prim. *Tone se je že vrnil, Ana pa se je zamudila* ipd.). To pravilo obrnjeno da definicijo povedka: to je tisti stavčni člen, ki se v osebi, številu in spolu ravna po osebkem. V primerih, ko osebka sploh ni, se uporablja nevtralno sredstvo, tj. imenovalnik ednine srednjega spola (prim. *Včeraj je deževalo*). Čisto oblikovno bi se za osebek reklo, da je tisti stavčni člen, ki je obvezno v imenovalniku, povedek pa osebna glagolska oblika (neke posameznosti v zvezi s tem bomo obravnavali pozneje).

Osebek lahko ugotovimo (in torej to jemljemo za njegovo razločevalno znamenje nasproti drugim stavčnim členom) še na podlagi posebne vprašalnice: kot se spominjate, je ta vprašalnica *kdo ali kaj*, npr. *Kdo ali kaj je jedel kostanj* — odgovor: *Tomaž ga je jedel*.

Dobre definicije bi potemtakem morale stavčne člene zaobseči z vseh teh štirih plati: z vsebinske, skladske, oblikoslovne ter s stališča vprašalnice, ki ji odgovarja stavčni člen. Priznati moramo, da se je po povedku težko vpraševati s stavkom, ki nam ga priporoča izročilo, tj. s stavkom *Kaj se v stavku pripoveduje* (str. 307), saj vam bo vsak normalno razvit učenec na vprašanje, kaj se pripoveduje v stavku *Tomaž je jedel kostanj*, pač odgovoril, da se pripoveduje, da *Tomaž je jedel kostanj*, tj. odgovoril bo s celim stavkom, in ne samo s povedkom.

Kaj pa sta predmet in prislovno določilo? Predmet pove (ob tvornem povedku) koga (ali kaj) prizadeva glagolsko dejanje, prislovno določilo pa glagolsko dejanje umešča v okoliščine časa, kraja, načina in vzroka (če se splošneje izrazim). To so določitve s stališča vsebine. Tako je v naši slovnici določen samo predmet, prislovno določilo pa samo s stališča vprašalnic, saj beremo, da so prislovna določila »tiste besede ali besedne zveze, po katerih se vprašujem z vprašalnimi prislovi«, kot so *kam, kje, kod, kdaj, kako, zakaj, čemu* itd. (str. 314). Stališča, s katerih definiramo posamezne stavčne člene, morajo biti enaka, sicer med njimi ni zanesljive razmejitev. Za predmet bi torej glede na vprašalnice rekli, da odgovarja na vprašanja *koga ali kaj, komu ali čemu* itd. + povedek, ne pa na vprašanje *kdo ali kaj*. Čisto oblikovno gledano, je predmet (pri sklonljivih besedah) v 2. do 6. sklonu, s stališča skladnje pa v sklonu, ki ga zahteva povedek. Posamezne vrste prislovnega določila so že v stari slovnici definirane tudi z vsebinskega stališča, mi pa lahko še ugotovimo, da ni oblikovne značilnosti, ki bi nam že sama odkrivala prislovno določilo. Z oblikovnega stališča je prislovno določilo treba definirati z manjkajočimi lastnostmi, tj. kot stavčni člen, ki nima lastnosti ne osebka ne povedka in tudi ne predmeta.

Dolžni smo še povedati, kaj sta povedkovo določilo in prilastek. Glede prvega smo si s staro slovnico edini: to je beseda ali besedna skupina, »ki pomensko nepopolnemu glagolu določa pomen. Pri glagolih z nepopolnim pomenom sta šele glagol in povedno določilo skupaj pravi povedek« (str. 307). V tej definiciji je treba le izraz *določa pomen* zamenjati z *dopolnjuje pomen*, in kot kažejo nekateri primeri slovnice same, tu ne gre nujno le za eno besedo, temveč jih je lahko tudi več: v stavku *Gostje so bili dobre volje* je pov. določilo *dobre volje*, torej dve besedi (lahko pa bi jih bilo tudi več).

Če pa je povedkovo določilo šele skupaj z glagolom, ob katerem stoji, pravi povedek, tj. stavčni člen, potem iz tega sledi, da povedkovo določilo ni pravi stavčni člen, kar v svojih knjigah o slovenskem knjižnem jeziku trdim tudi sam, ko pravim, da je povedkovo določilo samo del stavčnega člena, ali kot bi ga imenoval danes: da je nesamostojen ali stranski stavčni člen.

Tu se torej s staro slovnico sploh ne ločimo, razlika med mojim in njenim naukom je v pojmovanju prilastka, za katerega jaz trdim isto kot za povedkovo določilo, tj. da je šele skupaj z besedo, ki jo pojasnjuje, stavčni člen, sam zase pa le del stavčnega člena. Zame (in seveda za moderno jezikoslovje sploh) je v stavkih, kot je *Sosedov Tone se je vrnil z avtom*, osebek *sosedov Tone*, ne pa, kot uči naša slovnica, samo *Tone*, ker da je *sosedov* prilastek, kar bi nekateri naši profesorji v nasprotju do vse znanosti radi izglasovali za resnico. Res je prilastek, toda hkrati je le del osebk, ne pa samostojen stavčni člen. Prav enako je seveda tudi v primerih, ko je prilastek uporabljen ob samostalniku, ki je jedro predmeta ali prislovnega določila itd.

Vsi tisti, ki se zaslepljeni brez premisleka zaganjajo v tako pojmovanje prilastka, pač ne vedo, da prilastek celo stara slovnica v prislovnih določilih pojmuje tako kot Skj 1. in 3. Saj beremo, da je prislovno določilo »beseda ali besedna skupina« (poudarjam: tudi »besedna skupina«), »po kateri se vprašujem z vprašalnimi prislovi« (str. 314). In med primeri za prislovna določila so tudi besedne zveze kot *vsa leta*, *z mehovi pod pazduho* ipd. Samo ena izmed nedoslednosti, ki jih je v stari slovnici na pretek, je, če se v istem odstavku za bes. zvezo *do grajske pristave* v stavku *Kód pridem do grajske pristave* trdi, da je prislovno določilo le *do pristave* (str. 314—315).

Če je v stari slovnici omahovanje med dvojim in če kdo eno izmed tega spozna za boljše ter ga zato v šolski knjigi edinega uči, ali ni to edino prav? Kdo bo dokazal da ni?! In če kdo spozna, da ima kdo drug prav — ali je npravno vztrajati pri napačnem? Mislim, da je med poštenimi na to vprašanje en sam odgovor.

Sedaj pa si oglejmo razmerje med najvažnejšima stavčnima členoma, tj. med osebkom in povedkom. To razmerje imenujem prisojevalno zaradi tega, ker povedek osebk, prisoja ali pripisuje kako dejanje ali stanje; v tem smislu namreč, da osebek dejanje ali sam opravlja (prim. naš zgle *Tomaž je kostanj*, kjer se o osebk, *Tomaž* pove, da *je*) ali da je osebek v stanju (prim. stavek *Tomaž je otrok*, kjer se o osebk, *Tomaž* spet pove, da je *otrok*); končno povedek imenuje dejanje, ki prizadeva osebek (prim. *Tomaž je bil tepen*, kjer se o osebk, *Tomaž* pove, da ga je prizadelo tako in tako dejanje). — Mednarodni izraz za prisojevalno razmerje je predikacija, pridevnik iz tega pa je predikacijski.

To tipično razmerje med deli prostega stavka — isto pa velja tudi za dele podredno zloženega — je eno najvažnejših med stavčnimi členi. To se je lepo videlo tudi v starejših Janežičevih Slovenskih slovnica: v njih (npr. v osmi izdaji iz l. 1900) sta osebek in povedek imenovana glavna stavčna člena, (str. 172), v nasprotju z drugimi, ki so imenovani dopolnilni (str. 176). Za osebek in povedek bi lahko celo rekli, da sta tudi najpogostnejša členska zveza v stavku. Prav zaradi tega je menda prišlo do trditve, kot je tista že grajana iz Slovenske slovnice 1964, češ da v »slovnici govorimo o stavku le, če ločimo: p o v e d e k , ki o kom (čem) kaj pove, /in/ o s e b e k , ki kaže o kom (čem) se kaj pove« (str. 306), kar je odsev trditve iz Slovenske slovnice 1947, češ da »/b/ rez povedka ni stavka« (str. 264).

Novejše jezikoslovje na podlagi prisotnosti ali odsotnosti prisojevalnega ali predikacijskega razmerja v stavku deli vse stavke v dve skupini: tiste, ki imajo osebek in povedek, imenuje dvodelne (ali dvočlenske), take brez tega razmerja pa enodelne (ali enočlenske). Primer za enodelne stavke bi bil npr. *Deževalo je* (kjer ni osebk, tj. vršilca dejanja ali stanja ali nosilca dogajanja) ali pa v Kosovelovi pesmi *Slutnja*, kjer so vsi stavki razen enega brez povedka: *Polja. / Podrtija ob cesti. / Tema. / Tišina bolesti — V dalji / okno svetló. / Kdo? / Senca na njem. Vseh sedem stavkov brez povedka. In v zadnji kitici: Nekdo gleda / za menoj, / z menoj / nepokoj / in slutnja / smrti.*

Ker govorimo o razmerju med osebkom in povedkom, gotovo ne bo narobe, če ob tej priložnosti zavzemamo stališče do slovenskega tradicionalnega razločevanja (nekako od 10. izdaje Janežičeve Slovenske slovnice iz l. 1911 sem) med o s e b k o m i n o s e b k o v o b e s e d o. Kot nekateri pač vedo, marsikdo te razlike ne dela, se pa tudi za moderno jezikoslovje ne spominjam, da bi jo sploh delalo. Razliko med osebkom in osebkovo besedo skušajmo razbrati iz Slovenske slovnice 1964. Tam v poglavju *Osebek* beremo: »Osebek ali subjekt je oseba ali stvar, o kateri nam povedek pove, da nekaj dela ali da z njo nekaj jè. Je torej nosilec dejanja ali dogajanja. Izražen je z osebkovo besedo ali pa ga nam kaže glagolska oblika (1. in 2. os.) ali pomenska zveza« (str. 308). In še: »Povedki, ki izražajo naravne pojave, nimajo osebkove besede« (n. m.).

Po našem mnenju bi bilo treba reči, da je osebek izražen ali s posebno besedo in z glagolsko končnico (to so primeri kot *T i b o š š e l* ali *T o n e b o š e l*) ali pa samo s končnico glagola (primeri kot *Š e l b o š*, *Š e l b o*). Dejansko pa je tudi tu povedkova končnica odvisna od bodisi v stavku z besedo zastopanega ali pa samo iz sobesedila ali govorne situacije razumljenega osebk. Za stavke, ki izražajo naravne pojave, pa je prav reči, da osebk sploh nimajo, saj npr. v stavkih kot *Deževalo je* ali *Bliska se*, ni nobenega »nosilca dejanja ali dogajanja«.

Meni se torej ne zdi potrebno terminološko ločiti osebo ali stvar, ki kaj dela ali z njo nekaj je, od izraza, ki ju v stavku imenuje, saj tega tudi pri drugih stavčnih členih ne delamo; tako je npr. povedek tisti stavčni člen (tj. tiste besede, hkrati s pojmi, ki jih imenujemo), ki pove, če se izrazim tradicionalno, kaj osebek dela ali kaj z njim je. Uporabljamo torej za oboje en sam izraz, tj. povedek (ki ga s tujko imenujemo predikat, kakor tudi osebek imenujemo subjekt). Zaradi tega bi pri subjektu mirno lahko opustili eno slovenskih poimenovanj. Ker je izraz *osebek* v lepem besedotvornem skladju z izrazom *povedek* in je razen tega enobeseden, kaže opustiti izraz *osebkova beseda*.

Tako bi mislil navaden človek in bi po svoji misli pač tudi ravnal. Slovenska osnovnošolska slovnica (npr. Marije Jalnove za 6. razred — podobno je tudi v Bunčevi za 7. razred) pa gre v nasprotni smeri. Obravnavano ponesrečeno razločevanje osebk in osebkove besede je Jalnova na podlagi Breznika, ki se je pri tem opiral na pozne izdaje Janežičeve slovnice, razvila takole: »Osebek pojasnjuje povedek na vprašanje: kdo? (kaj?) Osebek je izražen v povedku; če pa ga izrazimo s posebno besedo, je to osebkova beseda. /.../ Povedki, ki izražajo naravne pojave, kaj splošnega ali nedoločnega, nimajo osebkovih besed.« (Prim. Jezikovna vadnica za 6. razred osnovne šole, str. 20.)

Kaj je tu napačnega? Najprej to, da se implicite zatrjuje, da osebek ne more biti izražen z drugim kot s povedkom, ker bi sicer bil osebkova beseda.

Toda v stavku *Tomaž je kostanj* beseda *Tomaž* vendar pojasnjuje povedek na vprašanje *kdo*. Torej mora biti osebek. Zakaj potem *Tomaž* v tem primeru ne bi bil kar osebek, temveč mora biti imenovan osebkova beseda? Druga napaka definicije Jalnove je ta, da uči, da »povedki, ki izražajo naravne pojave, kaj splošnega ali nedoločnega« sicer nimajo osebkove besede, imajo pa osebek, ker se ta pač izraža v povedku. Pa mi prosim najdite v stavku *Grmelo je tistega*, ki bo pojasnjeval povedek na vprašanje *kdo*. Za človeka z normalno pametjo tistega v takih stavkih enostavno ni, zato vse moderno jezikoslovje trdi, da so taki stavki brez osebkov, tj. brez tistega, ki bi taka dejanja opravljal. Napačno je torej trditi, kakor je pred kratkim Boris Misja v Jeziku in slovstvu, »da je v vsakem stavku s povedkom hkrati določljiv tudi osebek« (JiS XII/1967, str. 22). In tretjič: Definicija Jalnove, češ da »povedki, ki izražajo naravne pojave (itd.), nimajo osebkove besede«, lahko pripeljejo učenca, ki vse to bere pod naslovom Stavki brez osebkove besede, do mnenja, da stavki brez osebkove besede na sploh »izražajo naravne pojave, kaj splošnega ali nedoločnega«, kar je seveda nesmisel, če pomislimo na primere kot *Domov greš?* ipd.

Take nepotrebne dileme bi našemu učencu v drugi polovici 20. stoletja res lahko prihranili. Ker se recenzenti knjige Jalnove (to so Stane Mihelič, Janez Sivec in Miljeva Tomc) pri presoji tega vprašanja res niso mogli opirati na svoje lastno razmišljanje o tem, bi bili svoj čut odgovornosti lahko dokazali tako, da bi bili k recenziji pritegnili sodobnega jezikoslovnega strokovnjaka. Žal zadnje čase sploh opažamo, da se v takih primerih izogibajo strokovnjakov in recenzije slovničnih del prepuščajo ljudem, ki se znanstveno niso nikoli ukvarjali z jezikom. Kričeč primer za to je učbenik slovenskega jezika za vajenske šole.

Pa se vrnimo k preostalim problemom presojevalnega razmerja.

S stališčem medsebojnega oblikovnega razmerja osebkov in povedkov je za presojevalno razmerje značilno to, da osebek vpliva na obliko povedka v sklonu, spolu in številu. Pri dvodelnih stavkih je sklon v obeh členih, tj. v osebkov in povedku, imenovalnik (prim. *Tomaž je jedel repo* ali *Tomaž je bil dobrosrčen* oz. *Tomaž je bil dobrosrčen ež*, kjer so v imenovalniku osebek *Tomaž*, glagoli, ki mu pripisujejo dejanje ali stanje ali lastnost, pa tudi pridevnik in samostalnik, ki imenujeta lastnost. Samo navidezne izjeme so primeri kot *Tomaž je dobrega srca* ali *Tomaž je, kar je*, kjer je izraz *dobrega srca* v roditeljski, besedna zveza *kar je* pa odvisni stavek. V takih primerih je namreč jezik zaradi gospodarnosti z izpustom ali elipso zanemaril označitev imenovalnika v povedku, lahko pa jo vzpostavimo: *Tomaž je dobrega srca* razvijemo v *Tomaž je otrok* (ali *človek*) *dobrega srca*. In stavek *Tomaž je, kar je* lahko spremenimo v *Tomaž je to, kar je* (pri čemer *to* pomeni *tista stvar*, ki je jasen imenovalnik). Da gre tu res za imenovalnik, se vidi iz tega, da na vprašanje v imenovalniku, namreč *Kakšen je Tomaž?* in *Kdo ali kaj je Tomaž?* brez motenj lahko odgovorimo z zvezama *dobrega srca* in *kar je*, ki torej imata vrednost imenovalnika.

Preden se podrobneje pomudimo ob povedku, si oglejmo še definicijo osebkov s stališča sklona. Rekli smo, da je osebek tisti stavčni člen, ki je v imenovalniku lahko tudi povedkovo določilo, kot npr. v stavku *Tomaž je bil otrok*. Kateri imenovalnik je tu osebek in kateri določilo povedka? Na to vprašanje dobimo odgovor tako, da zamenjujemo bodisi prvi bodisi drugi samostalnik

s samostalnikom kakega drugega spola. Če se pri tem mora spremeniti spol glagola, imamo opravka z osebkovim samostalnikom, sicer s povedkovim. Prim.: *Tomaž je bil otrok* proti *Ivanka je bila otrok*. Tu se je spol glagola spremenil, torej imamo opravka z osebkovim imenovalnikom. V primerih kot *Tomaž je bil otrok* ali *Tomaž je bil sirota* ali *Tomaž je bil strašilo* nam nespremenjena spolna značilnost glagola pove, da so imenovalniki *otrok*, *sirota* in *strašilo* povedkovi. Spol povedkovega samostalnika namreč ne more vplivati na spol povedkovega glagola. (Primere tipa *To mesto so bile Brežice* tu puščamo ob strani.) — V stavku, ki bi bil od sobesedila čisto neodvisen ter izgovorjen brez poudarjanja, se osebkov imenovalnik loči od povedkovega kar na podlagi besednega reda: prvi imenovalnik je osebkov, drugi pa povedkov.

In za konec si oglejmo podrobneje še povedek. Kot vemo, imamo povedkov več vrst. Najmanj težav nam delajo tisti, v katerih je glagol polnopomenski in torej nekako samozadosten. Taki so povedki v stavkih kot *Mati sedi v kuhinji* ali *Tone je oral ves popoldan*. Jezikoslovno bolj zanimivi so primeri, ko je glagol pomensko nepopoln in zahteva ob sebi tako imenovano povedkovo določilo. Primere, kjer je povedkovo določilo imenovalniški pridevnik ali samostalnik (ali navidezna roditeljska zveza pridevnika + samostalnika) ob pomožniku *biti* smo že obravnavali. V vseh primerih (tj. *Tomaž je dobrosrčen*, *Tomaž je otrok*, *Tomaž je dobrega srca*) smo ugotovili, da ima to, kar je ob glagolu *biti* (bilo bi lahko tudi ob glagolu *postati* ali *ostati*) vrednost imenovalnika.

Ali bi se morda dalo dokazati, da je v imenovalniku, seveda zakritem, povedkovo določilo sploh zmeraj, tj. tudi v stavkih, kot so: *Ivan se mi zdi bolan*, *Imenovali so ga za blagajnika*, *Izbrali so ga za zapisnikarja*, *Ta človek velja za učnega*, *Ali si ti v rodu s tem človekom*?

V takih primerih nam pomaga stavčna pretvorba (transformacija): iz enega stavka v večini primerov napravimo dva, in sicer tako, da sestavine prvotnega povedkovega določila v drugem stavku uporabimo ob glagolu *biti*. Tako iz stavka *Ivan se mi zdi bolan* nastane stavek *Zdi se mi, da je Ivan bolan*, kjer drugi stavek jasno kaže, da je *bolan* povedkovo določilo. Ostale pretvorbe bi bile: *Imenovali so ga za blagajnika* postane *Imenovali so ga, da bo blagajnik*, *Izbrali so ga za zapisnikarja* = *Izbrali so ga, da je (bo) zapisnikar*, *Ta človek velja za učnega* = *O tem človeku velja, da je učen*. Stavek *Ali si ti v rodu s tem človekom* pretvorimo tako, da v rodu zamenjamo s *sorodnik* in tako dobimo tudi nedvomno povedkovo določilo: *Ali si ti sorodnik tega človeka*. V primeru kot je slovnični *Vaščani so imeli Matijo za tepca*, pa je *imeti za* po pomenu treba zamenjati s *soditi*, *misлити*, *meniti*, torej: *Vaščani so menili, da je Matija tepca*.

Prav na kraju naj omenim, da sodi v prisojevalno razmerje tudi tako imenovani povedkov prilastek, pojem, ki ga novejša slovenska slovnica ne pozna več, pač pa ga je omenjal Breznik še v zadnji izdaji svoje slovnice (1934, str. 218—219). Tak prilastek je zveza *zdrav in vesel* v stavku *Vrnil se je zdrav in vesel*.

Toliko o prisojevalnem razmerju za sedaj. K njemu se bomo še vrnili, ko bomo o priliki razpravljali o ujemanju.

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA BESEDJA

halabuka — Apostel, Dict. 1760: Tumult, buka ... cro[batisch] *halabuka*; Guts., 330: Tumult, *halabuka*; prim. pa še pri Pohl. 1781: Halujem, luvati. Auf-stand erwecken. Tumultuari; Napucheny 1831, 63: die Stürme *Halabuke*, str. 325: *Hallabuka*, das Ungewitter; Murko 1833: *halabuka*, das Getümmel; Zbir., 5: *Halabuka*, strepitus, Getoese; Janežič 1850-51; **hajduk** — Pohl. 1781 je pri »kranjskih« besedah Haramôzh in Orjak zapisal pod Deutsch: Der Heyduck. Latine: Pedes Ungaricus, kar je vzel iz Belostenčevega slovarja l. 1740. Madžarski haydúk, pl. od haydú = vojak, izvira iz arabščine in je prek Turkov pritekel v srbsčino, ki pozna tudi besede hajdučija, hajdučki, hajdukluk, hajdukovati. Od srbskega pomena: odmetnik od vlasti, drumski razbojnik, lopov, se je za časa turških napadov pomen besede hajduk, zlasti pri Srbih, sprevrgel v bojevnika proti Turkom za narodno osvoboditev. Iz Vukovega Rječnika l. 1818 je ajduk-hajduk prišel po Janežiču l. 1850-51 in Čigaletu 1860 tudi v slovenščino. Andreju Gutmanu, Novi Vedesh l. 1838, 98, pa je bil hajduk nemški Gerichtsdiener (sodni sluga), kar beremo že pri Vuku l. 1818 pod 2) der Gerichtsheiduk in Ungern, Sirmien; **harmonika** — A. Krempel, Dogodivšine 1845, 213; *harmonika*; **hasek** — J. L. Šmigoc, Wind. Sprachlehre 1812, 14, 15: Nutzen *hafek*, *haska*; Vortheil, *ha'fek*, *fka*; P. Dajnko, Lehrb. 1824, 307: bil sem ... staršom doma k'*haski*; r. t., 310: Ino gromov *hasek* ... je veliki; Kaj za *hasek* pa mi poveš; r. t., 311: Vsaki na sveti je k'nekemi *haski*; Murko 1833: *Hafik*, *fka*; Janežič 1850-51, itd.; **hasen** — Meg.¹: Nutz, commodum. Ca: *hafen*, korist; Habelič 1670: *Hafen*, Vtilitas; Murko 1833; Zbir., 5: *Hasan*, *hasni*, Vortheil, Nutzen; Janežič 1851, 76: *Hasen*, *sna* m. Nutzen, itd.; **hasniti** — Habelič 1670: *Hafznim* — Vtilitatem praefto. Facio. Prosum; A. Čebul, Ena Mala Besedishe 1789, 105: nizh ni *afnilu*, es gab nichts aus; Murko 1833, Janežič 1850-51, itd.; **hasnost** — A. Čebul, Ena Mala Besedishe 1789, 66: *Afnost*, Gedein; **hip** — P. Trubar, Ta Slovenski Kalendar 1557, 1582, db: De oben *hyp* oli zhas nemyni; P. Trubar, Cat. sdv. isl. 1575, 110: de v'ti vri inu v'tim *hipu*, koker se preoberno; Habelič 1670: *Hip* Momentum, Inftans, is, itd.; **hišnik** — J. L. Šmigoc, Wind. Sprachl. 1812, 257: *hišnik*, a, Hausmeister, *hišnikov*, a, o, des Hausmeisters; v več drugih pomenih že zdavnaj prej; **hitrica** — Meg.² Dd₁a: Winter = Rocken, Sommer = Rocken. Osima ersh, jara ersh, vel *hiterza*; Meg.¹ nima; Annalen der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Krain, 1846, str. 16: Frühirse, welche in der Gegend von Zirknitz und Laas als zweite Frucht unter der Benennung »*hiterca*« angebaut wird; **hlašceten** — (Pl. I., 271: *hlastézen*); Stiški rokopis iz okrog l. 1440: Auar(us) *chlaszczet(e)n*, DS 1916, 242, 316; **hlebnica** — M. Zagajšek-Sellenko, Slow. Gram. 1791, 234—35: *hlebnizza* Taigtuch; J. Kopitar, Grammatik 1808-09, 245: *hlébniza* Teigtuch beym Brotbacken; Murko 1833: Teigtuch *hlébniza*; Janežič 1850-51, itd.; **hlebovje** — Meg.² X₅a: Mehlbeer, *Hlebovje*; Meg.¹ nima; **hlev** — *hlev*, *hleu*, *hleva* itd. so napisali se slov. protestantski pisci; mikavno pa je Vodnikovo reklo v Slov. bes., zv. 21/2: Brunnen — den Brunnen schließen, wenn das Kind ertrunken ist *hlévo* saprém, k' je krava vflhá, kar sta brez navedbe vira prevzela Cigale l. 1860, 289, in Plet. I., 272; **horicont** — M. Majar, Pravila 1848, 21: Slo-

venski pisatelj mora svoj *horicont* razširiti; **hramba** — J. L. Šmigoc, Wind. Sprachl. 1812, 259: *hramba, e*, Behältniß, shramba, siehe *hrámba*; »*hrámba* in kar sledi se pri Ptuju izgovarja s **k** namesto s **h**, npr. **skránim** namesto **shránim**«; glej o tem še M. Kastelec, Nebeshki Zyl . . . 1684, str. 87: Tá kateri je skriven, tá je **skranen**; J. N. Primic, Nem. slov. bukvar 1814, 31: jedílna *hramba*, hram, Jeftna (?) *hramba*; **hranilnica** — J. Alič — Adelung, str. 413: Sparkasse — fhprouna, *hranivniza*; Janežič 1851, 79, pa le: hranilnica, Behältniß, Aufbewahrungsort; tako tudi l. 1850, 45: Aufbewahrungsort, poleg Sparbüchse, hranilnica, na str. 467; **hranilnik** — Hip. Dict. I., II., pomeni Theca, das Futteral, v slovenščini le futerol, nóshnizo, itd., v prevodu Komenskega Orbis pictus, str. 32, pa je pri brivcu theca *hranílnik* za britev; **hrastovica** — Hip. Dict. I., 575: robuftus Carcer, ein starke gefängnus. éna mózhna jézhá, *hrástoviza*; prim. krajevni imeni Hrastovica, Hrastovec; **hrastovina** — M. Zagajšek-Sellenko. Slov. Gram. 1791, 230—31: *hrastovinna*, eichenes Wesen; **hrg, hrgica** — mera, poliček, das Schöppchen, v rabi še v 17. stol. v župniji Sv. Martin ob Rabi. Glej Kronika l. XI. (1963), str. 48; **hrip** — hrip, a, m = dež; J. L. Šmigoc, Wind. Sprachl. 1812, 207: Mój bóg, kaj za en grosni *hríp*, Mein Gott, was ist das für entsetzlicher Regen; **hrošč** — A. Breznik, Slovenska slovnica 1934, 182: Po brnenju, ki ga povzroča pri letenju s pokrovkami, ima ime *hrošč* (sor. *hřeščati*, hřeščim; po šumenju [hřeščanju] ima ime tudi *hrast*); P. Dajnko, Lehrb. 1824, 78: *hroš* der Maykäfer; Murko, Slow. Sprachl. 1832, 104: *hrofh*, Maikäfer; Murko, Slov. nem. bes. 1833, 90: *Hrófh*, m. der Maikäfer (Scarabeus Melolontha); Janežič 1851, 80: *Hroš*, m. Maikäfer, itd.; **hroščec** — krompirjev *hroščec* = koloradski hrošč: Kmetovalec, Ljubljana, 31. VIII. 1887 (IV. 1.), str. 147; **hučkati se** — Novice 7. jan. 1846, str. 1: Vošila Novic ob novem letu. Me vošmo, de tud srečo, dnar / Vpelja železna cesta, / Ne de b' samó se *hučkali* / Od mesta pa do mesta. (19. kitica, napisal -n = Luka Jeran); **hudomušen** — M. Zagajšek-Sellenko, Slov. Gram. 1791, 262—263: *hudomushn-shna-shnu* der, die, das verschlagene; **hvala** — Stiški rokopis iz okrog l. 1440: Laus *chaula*, DS 1916, 316; slov. protestantski pisci, itd.; **hvalisati** — A. Breznik je mislil (pripis v Plet. slovar), da je besedo naredil M. Majar in jo zapisal v Slovenijo l. 1848, str. 13, od koder jo je pobral potem Janežič v slovarja 1850-51. L. 1909 (Slovanske besede v slovenščini, str. 46) pa je Breznik menil, da moramo besedo *hvalisati* pri nas zavreči, »ker ni hrvaško zlato, temuž iz (novo) grškega izvira, ki je po grških glagolih zanesen na pristno hrvaške v priponah — isati, — osati, — sati«.

igračar — Hip., Dict. II., 41: Dockenmacher, *ygrázhar*, zhinzharíar. Coroplathus; po Breznikovem mnenju (RDHV III. (1926), 137) je to besedo napravil Hip. sam; pozneje Cigale 1860, 1207: Puppenkrämer, *igračar*; **in** — vse do V. Vodnika so rabili slovenski pisci skoraj brez izjeme za latinski et, atque, — que, nemški und, oblike i (npr. Briž. I., 3; II., 12; III., 2), ino, inu, no, nu — Hipolitu se je l. 1711-12 verjetno le po pomoti zapisalo trikrat *in*; od Vod. Pismenosti l. 1811 sém pa se je začela, sicer počasi, vedno bolj uveljavljati sedanja knjižna oblika *in*; takó ima npr. U. Jarnik, Sber lépíh ukov l. 1814, str. 2, 3, že redno *in*; **izbaviti** = rešiti, osvoboditi, Briž. III., 70: grešnike *izbaviti* ot zlodejne oblasti; **izdaviti** — Fr. Bevk, Viharnik, Ljubljana 1959, 9: »Neki človek,« je Martine *izdavi*l brez sape; **izenačiti se** — M. Zagajšek-Sellenko, Slov. Gram. 1791, 294—95: taku se ta zhasna beseda is tim laidnim is'hodam *is'ennazhy*, so stimmet das Zeitwort mit dem letzten aus vielen übereins; **izgnezditi se** — (v pomenu: leno, počasi vstati iz postelje) Pohl., Kmetam . . . 1789, 148: Ke se je [Ihena] *ifgnefdela*;

izgred = izlet — Nov. 27. V. 1868, 177: Društvo »Sokol« ... je napravilo prvi *izgred* 21. dne t. m. v okolico ljubljansko; vtem, ko ima že Murko 1833 Ausflug, etwa islét, odlet, in pozneje Janežič 1850-51, navaja Plet. I., 309, pod *izgred* 1) die Excursion, der Ausflug, za besedo *izgred* med prvimi Cigaleta iz l. 1860, kjer pa pri Pleteršnikovih navedenih nemških geslih ni besede *izgred*, marveč le izlet; **izjedriti** — O. Caf, Robinson 1849, 349: *izjedriti* ausdrücken (jedro); **izkusba, izkušnja** — Rateški rokopis okrog l. 1430 še: yno nafs ne wuppelaj wednero' yffkufo; P. Trubar, Catechismus 1550, 23: Inu nas ne vpelai vto ifkufhno; Boh., 39: Inu, neupelaj nas v'ifkufhno, itd.; **iznajdba** — Nov. 1844, 90: M. Vrtovec, Kmetijska kemija 1847, 22; Slovenija 1849, 34; Janežič 1850-51: *iznajdba*, Erfindung, itd.; **izobraziti se** — U. Jarnik, Kleine Sammlung 1822, 19: *Isobrasitifä*, verklärt; werden; Murko 1833, 100: *Isobrasiti fe*, sich bilden, sich zu Rechte machen: (tropisch) sich verklären; **izobražen** — L. Gaj, Kratka osnova ... Vu Budimu 1830, str. 4, 5: ali menje *izobraženi* oder der minder gebildeten Obraz (Bild) *izobražen*, gebildet, cultus; vu ovom znamenovanju od Rusov, Serbov, kak takaj vu Staro-slavenskom jeziku potrebuje se; r. t., str. 22: *izobraženi* Čeh, Der gebildete Böhme; Zbir., str. 6: *Izobražen, a, o, excultus*, ausgebildet; **izobraženost** — L. Gaj, Kratka osnova ... Vu Budimu 1830, str. 6, 7: razširujuče se zvučenusti i *izobraženosti*, der verbreitenden Bildung und Kultur; Danica (Zagreb), I. tečaj (1835), štev. 35—38 in v Kazalu predmetov; **izpoved** — spoved, confessio, Beichte, Briž., I., 11: primi moiv *izpovede* moih grechou, in še II., 106 ter III., 23; **izpovedati** — Briž., I., 2: tebe *izpovede* vuez moi greh, in še večkrat; **izraz** — O. Caf v Nov. 1845, str. 11: Ker so jim *izrasi* (Ausdrücke) celo znani; M. Majar, Pravila ... 1848, str. 55, 56, in še večkrat: vsi slovniški *izrasi*; zaderžimo dva *izraza*, po dva *izraza*; Janežič 1850-51, itd.; **izraziti** — Zbir., 6: *Izrazim, iti*, describere, depingere, schildern; Janežič 1850-51: Ausdrücken (mit Worten) *izráziti, izraziti se*; **izročilo** — Glej pri *beseden* v JiS XIII. (l. 1968), str. 242; **iztegovati** — M. Wolff 1802, 182: Ite fe s vašim vúftenjam zheš-me vsdignili, inu vašh jesik *istegùvali*; **iztisk** — M. Majar, Pravila ... 1848, 12: Kako bi razprodal ... 400 *iztiskov* ... knjig; **iztrebušiti** — V. Vodnik, Kuharske bukve 1799, Predgovor VIII, XIII: Shivali fe na trebuhi prerēshejo, inu istrēbio, al *istrebuhio*; Cigale 1860, 163: Ausweiden *iztrebušiti*; **izumljenec** — J. P. Ješenak, Bukve sa pomozh, 1821, 13: nafho shivlenje je tako vboshno: de potrebuje taushent vmetnofti *isvumlenzov*, inu rokodelizov; **izviren** — Majhine Bukvize Branja ... v' Gradzu 1814, 15: der Erbsünde — *isvirnega* grēha; **izvod** — Zbir., 6: *Izvod, a, m. originale*, Original; **izvoliti, izvoljen** — Briž. I., 33: Pridete otza mega *izvuolieni*; **izvoljenik** — Briž. II., 65: *izvol'enikom* božjem; **izvošček** — Jur. pol. Terminologie 1853: *izvozčik* (hrv.), *voznik* (sloven.), od tod Rud. V. Veselić (Fröhlich) v slovarju l. 1854, nato Nov. 1854, str. 235: *izvožčik*; **izzračka** — A. Krempel, Dogodivšine ... 1845, 213: *izzračka* (Luftpumpe); za »napumpati« pa je pripisal A. Breznik v Plet. I., 881: kolo ozračiti.

janičar, janičarji — Boh., Praef. 12, 1 in Ind. 1, je zapisal: praetoriani milites, quos *Janizaros* appellat = vojaki telesne straže, ki jim pravijo janičarji. Janičarski oddelek v turški vojski je osnoval l. 1328 sultan Orhan, in so sprva novačili za janičarje predvsem pomuslimanjene kristjane. Z ustanovitvijo redne vojske v turški carjevini za vlade sultana Mahmuda II., so l. 1826 odpravili janičarje. Beseda *janičar* izvira iz turške *yeniçeri*, tj. *yeni* = nov in *çeri* = vojak, vojska, kakor je besedo tolmačil že J. H. Zedlerjev Magnum Lexicon l. 1735, tom. XIV, stolpci 200—203; **jesenovati** — P. Trubar, Ta Slovenski Koledar 1557,

1582: Sueti Jernei Jeffenuye = pričenja, začenja jesen, autumnescere (glej L. Pintar, Trubarjev zbornik 1908, 273); **jezikoslovec** — L. Gaj, Kratka osnova ... 1830, 12, še jezikozvedavec, Philolog, v Danici Ilirski (Zagreb) 1836, str. 71, pa že: *jezikoslovci*; M. Majar, Pravila ... 1848, 32: pohvaljen od najučenejših *jezikoslovcev*; Janežič 1850-51: Philolog, Sprachgelehrte, *jezikoslóvec*; Cigale 1860, str. 1516, itd.; **jezikoslovje** — Zbir., str. 7: *Jezikoslovje*, *a, m*, philologia, Sprachforschung; Danica Ilirska (Zagreb) 1836, 69: *jezikoslovje*; Janežič 1850-51: *jezikoslóvje*, Sprachkunde, Philologie; R. V. Veselić (Fröhlich), Rěčnik 1853, 92: *jezikoslovje*, Philologie; Cigale 1860, 1516: Sprachforschung, *jezikoslovje*, itd.; **jocati** — Meg.¹, G_{3a}:Heulen, ejulare. *jocáti*, plakati, urlare, piangere; **juha** — Meg.¹, P_{6a}: Supp. jus. shupa. Cr[oa]tice]: *juha*; Pohl. 1781, K_{4b}: *Juha, e*, Die Suppe. Juculum, itd.; **jurjevica** — Sergij Vilfan v Narodopisju Slovencev, I. del. Ljubljana 1944, str. 237: Tako pomeni *jurjevica* dajatev za uživanje gosposkih zemljišč, ki se je plačevala o sv. Juriju; **jutrnja** — P. Trubar, Abecedarium 1550, A_{4b}: *yuterna*; Dalmatin v Registru 1578, 1584: *Jutrinja* — Dota; Meg.¹, Hipolit, Pohlín, itd.*

(Se bo nadaljevalo)

* Popravi v prejšnjem zvezku: str. 22, 7. in 8. vrsta od spodaj: ... *glagolj* vknjižil v nemško-slovenski slovar l. 1850, v slov.-nemški l. 1851 pa glagol; pri besedi grantna na str. 24, je latinsko ime pravilno: *vaicinium vitis idaeae*.

Zapiski, ocene in poročila

OKTOBRSKA REVOLUCIJA IN SLOVENSKA KNJIŽEVNOST*

Ukvarjanje s tako kompleksno literarnozgodovinsko snovjo, kot je tema, »kako je ruski revolucijski dogodek odmeval med slovenskimi književniki in kako je razgibal njihovo stvarilnost«, postavlja pred raziskovalca številna vprašanja; njihovo izhodišče je opredelitev pojma *odmev*.

Franc Zadavec razume odmev »kot dialog z živo zgodovinsko energijo, ki je več let učinkovala na pisateljsko občutje in zavest«; vzrok za ta dialog — oktobrsko revolucijo — pa konkretnije označuje s prilastkom »družbenopolitična« in »duhovna« in s to oznako nakazuje tiste momente, ki o njih meni, da so lahko razgibali književnost kot posebno obliko človekovega duha. V skladu s tako definicijo odmeva in z upoštevanjem specifičnih potez književnosti ugotavlja avtor, da je oktobrska revolucija »kot živ časovni ton« neposredno delovala na slovenske književnike samo v 20-letih in da »ni slučaj, marveč le posledica pretežno emocionalnega, osebno prizadetega dialoga s to energijo, da so pritrjevalni in odklonilni leposlovni motivi v teh letih zaživel bolj v vezani besedi, kakor pa v prozi in dramatiki«. V 30-tih letih naj bi »živela na Slovenskem le še »metafizična oblika« te revolucije, marksistična družbena ideja, in se uveljavljala zlasti v dramatiki, prozi in književni publicistiki«, torej v zvrsteh, ki je v njih več prostora za bolj razumski in objektivni odziv na družbeno dogajanje. Slovenska književnost iz 30-ih let je poleg tega že v toliki meri povezana s konkretnimi domačimi družbenimi razmerami, da raziskovanje te nove faze v razvoju slovenskega leposlovja, tako upravičeno zatrjuje avtor, ne spada v okvir obravnavane teme.

Vendar se Franc Zadavec pri obravnavanju 20-ih let ne omejuje »le na vprašanje, koliko so književniki neposredno dialogizirali z revolucijo«, ampak razmišlja o obsegu in moči celotne socialne tematike v tedanji slovenski književnosti, sklicujoč se pri tem na dejstvo, da »je oktobrska revolucija občutno povečala val socialne tematike v slovenskem slovstvu in pri slovenskih književnikih okrepila zanimanje za tuje uporne pisatelje«. V ospredju sta predvsem dve vprašanji: kako so slovenski pisatelji pod vplivom oktobrske revolucije reševali tako zamotano in občutljivo vprašanje, kot je odnos med posameznikom in skupnostjo, in kako je ta zgodovinski dogodek vplival na slovensko narodno gibanje.

* Franc Zadavec, Oktobrska revolucija in slovenska literatura, Pomurska založba, Murska Sobotna, 1968.

Vsa našeta vprašanja je avtor zasledil tako v pesništvu kakor v pripovedništvu, dramatik in publicistiki o leposlovju. Razpravljanje o njih je uredil tako, da podaja »pregled gradiva po literarnih vrsteh in po avtorjih« ter poskuša najti »posamezniku... idejno in umetniško mesto v razmerju do naslovne teme«. Takšen avtorjev pristop h gradivu odlikujejo nekatere nesporne vrednosti. Avtor se ne ustavlja samo pri dovolj natančnem odkrivanju družbenih in nazorskih silnic, ki so pogojevale razvoj književnosti, in pri preudarnem preučevanju ustreznih razmerij, ampak prehaja k vrednotenju posameznih pojavov; ob tem bi še posebej opozorili na nepristransko slovstvenoestetsko vrednotenje, ki mu avtor kljub sociološko zastavljeni raziskavi posveča vso pozornost. Golijevo *Pesem poljan* mu je »pesniška struktura in izpoved, s katero je Golia umetniško potrdil zgodovinski pomen oktobrske revolucije« (str. 36). V interpretaciji te pesnitve ne srečamo samo zanimivo razlago pesnikovega idejnega motiva »prarazum«, ki je za Zadravca »večno živo bitje, zakon dialektike, sinteza volje in moči množice, ki je vzvalovila in se odločila, da spremeni družbene odnose« (str. 38), ampak tudi ponazoritev ritmičnih in drugih pesniških sredstev, ki naj bi z njimi pesnik »pričaral revolucijo kot veliko raznihano sintezo in kot živ stvar« ter tako izpričal »tudi ritmično in muzikalno darovitost« (str. 39). Pesnik *Mile Klopčič* po avtorjevi oceni »ni bil pomemben le zaradi revolucionarne doslednosti, ampak je občutno posegel tudi v oblikovno morfologijo slovenske revolucionarne poezije« (str. 72). In dodajmo še primer iz dramatike, ko se znova izkaže avtorjevo dosledno slovstvenoestetsko vrednotenje: *Krizo*, »socialno dramo v šestih slikah« Rudolfa Golouha, Franc Zdravec pravzaprav črta iz slovenskega leposlovja s trditvijo: »Golouhove slike niti posamezno niti v celoti niso umetniško delo, ampak le polemičen politični zapis, razčlenjen mehanično na dva razreda in njune notranje težave, ki jih izpovedujejo neindividualizirane „osebe“« (str. 136). Vrednost in utemeljenost te ostre sodbe izvirata iz temeljne analize, ki v njej avtor med drugim ugotavlja, da so za to včasih že bolj »epsko in poročevalsko« obliko značilne mnoge neumetniške poteze — abstraktna idejnost, črno-bele antiteze, enodimenzionalno in abstraktno prikazovanje človeka in pd.

Toda tako dosledno upoštevanje specifičnih lastnosti posameznih književnih vrst bi lahko doseglo svojo polno veljavo in popoln razmah samo v primeru, če bi imeli v mejah naslovne teme v pretežni meri opravka s polnokrvnimi umetninami. Avtor pa žal sklene kritični pretres književnih del s prepričanjem, »da je med mnogim gradivom le nekaj besedil, ki jim je mogoče priznati literarno vrednost. Goliouva *Pesem poljan*, pa kakšna Albrehtova, Seliškarjeva in Klopčičeva ter več pesmi Srečka Kosovela, Prežihova novelica *Borba*, Kozakov roman *Tehtnica*, ena, dve Vukovi »pravljici«, morda še Leskovčeva drama *Dva bregova* — in že je treba naštevanje prekiniti, če naj beseda teče še o umetniški literaturi« (str. 178). Če je tako, potem je za slovstvenega zgodovinarja pomembnejše in zanimivejše raziskovanje nazorskih, socialnih in političnih razmerij posameznih pisateljev do oktobrske revolucije v slovenskem družbenem in političnem položaju 20-ih let in kar nujno je pritrčiti domnevi samega avtorja, da »bi stvari mogoče še najbolj ustrezalo,« če »bi to leposlovje razčlenil po idejno problemskih smereh« (str. 7). Vsa zapletena razmerja književnosti do celotnega družbeno-zgodovinskega dogajanja bi bila tako jasnejše in konkretnije prikazana, avtor bi se lahko bolj posvetil primerjavi med posameznimi pojavi, lažje bi razkril vzročne zveze med njimi in se izognil nekaterim ponavljanjem.

Posamezne pomanjkljivosti avtorjevega pristopa h gradivu so opazne že v uvodnem poglavju, ki ima naslov *Kulturnopolitično ozadje*. Tu avtor analizira tudi nekatere politične spise Ivana Cankarja (*Kako sem postal socialist, Očiščenje in pomlajenje, Slovensko ljudstvo in slovenska literatura*) in omenja sklepni prizor *Hlapca Jerneja* ter zatrjuje, da je Cankar že okoli leta 1907 mislil marksistično in da je prebral vsaj *Komunistični mcnifest* (to potrjuje z zanimivim, doslej morda premalo upoštevanim navedkom iz članka *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*), nadalje piše, da Cankar ni propovedoval socialnega sentimentalizma niti v leposlovnih niti v političnih spisih, da ni bil krščanski pasivist, marveč ideolog dejanja. Svoje razmišljanje sklepa avtor s trditvijo: »Zato (I. Cankar) tudi ni bil samo predhodnik personalistično-etične generacije v dvajsetih letih, ki je priporočala etično očiščenje posameznika, ampak je bil predvsem predhodnik revolucionarne smeri v slovenskem leposlovju dvajsetih in tridesetih let« (str. 27—29). Ta zanimiva in z dejstvi podkrepljena misel pa nekako obvisi v zraku, ker je F. Zdravec ni konkretiziral, ni raziskal pri kom, kje in kako je doživela Cankarjeva napredna miselnost svoj odmev. Zaradi tega deloma ne more ugotoviti razmerja med slovenskim tako ali drugače ukoreninjenim humanističnim izročilom in med novostmi

ter spodbudami, ki jih je v slovenskem prostoru zanetil ruski revolucijski dogodek. Naj navedem samo dva primera: Fran Albreht je leta 1918 objavil v Ljubljanskem zvonu sestavek z značilnim naslovom *Bojevnik Ivan Cankar*, in tudi v svoji pesniški zbirki *Pesmi življenja*, ki je v njej pretil v verzno obliko marsikatero misel, zapisano v omejenem eseju, je pesem *Srečanja* posvečena Cankarjevemu spominu; v njej beremo tudi naslednje verze z jasno izraženo socialno-borbeno vsebino: »*In bil si med nami, (ki v prsih nam ognji uporov gorijo) in v novi verujemo zakon človeštva (in v novo postavo brezpravnih) in v novo svobodo zasužnjenih.*» Pesem se končuje z vznesenimi himničnimi verzovi v čast umetniku I. Cankarju in njegovemu nesmrtnemu delu, ki je očaralo pesnika samega in z njegovim pesniškim posredovanjem tudi množico ter jih združilo v pričakovanju »*največjega dneva, / ki čaka na pragu bodočnosti...*« Tudi Srečka Kosovela je navduševal I. Cankar. V svojem eseju *Umetnost in proletarec* je pisal o njem kot o prvem slovenskem revolucionarnem pisatelju. Besede, ki jih je Kosovel zapisal o preroditveni in prenovitveni moči Cankarjeve umetnosti, ki da dovolj močnega človeka pripravi k temu, »da zagovarja resnico, da se bojuje za Pravico«,¹ bi bilo zanimivo primerjati z njegovim izrazom »nova sila« (iz pesmi *Pot do človeka*), ki naj bi prebudila pesnika, ga približala »človeku, človeštvu in ljudem« tako, da se odtlej želi boriti zanje: »*človek se v tihem srcu budi, / zanj se vse moje sile borijo, / zanj, za človeka, človeštvo, ljudi.*« Tudi med Kosovelovimi konstruktivističnimi pesmimi naletimo na ime Ivan Cankar: z njim sklepa Kosovel pesniško konstrukcijo *Sferično zrcalo*. Značilno je, da je v istem delu zapisano »Slava Heineju!« in »Nacionalizem je laž«. Misel, da je »pri poseganju v družbo... Kosovel povzel Cankarjevo delo«,² torej velja upoštevati, pa ne samo pri S. Kosovelu in F. Albrehtu, ampak morda tudi pri Bratku Kreftu, Stanku Majcnu, Vladimirju Martelancu in drugih slovenskih književnikih, ki so bili v kakršnemkoli razmerju z oktobrsko revolucijo.

Razčlenjevanje dogajanja na področju slovenske socialne književnosti iz obdobja 20-ih let po problemskih smereh bi moralo napotiti avtorja k obsežnejšemu primerjanju tudi v samem slovenskem prostoru. Takemu primerjanju se Zadravec sicer ne izogiba, vendar ob razpravljanju o dvojici Srečko Kosovel—Mile Klopčič svojega raziskovanja ni izčrpal. V povzetku poglavja *Pesniki* izjavlja, da sta šele »Klopčič in Kosovel... deroč reko prostih verzov in oblik zamenjala s sonetom in v socialno revolucionarno pesem uvedla oblikovno disciplino. Nakazala sta možnost, kako naj bi se socialna poezija priborila do večje estetske kvalitete« (str. 93). Ta trditev je sicer za tisto obdobje, ko so bile Kosovelove konstruktivistične pesmi javnosti neznanе, točna, vendar zahteva tudi v tem primeru drobno pripombo. Mile Klopčič se je v svojem pesniškem razvoju dokopal do oblikovne discipline — do metrične, verzne in kitične harmonične oblike, Srečko Kosovel se tudi v takrat objavljenih pesmih tej disciplini ni mogel popolnoma podati. Klopčič je sprejel »klasično pesniško obliko«, moderniziral izročilo in se pri tej modernizaciji tudi ustavil. Zaradi upoštevanja bolj ali manj tradicionalne poetike (to spoštuje pravzaprav tudi danes; na to opozarja tudi njegova prevajalska usmerjenost in metoda) ni mogel v svojem pesništvu ustavrjalno združevati vseh protislovnih tem in vprašanj, ki mu jih je zastavljala tako protislovno razgibana sodobnost. In če avtor piše, da se je slovenska socialna poezija, tudi Klopčičeva, obrnila v stran od osebnih intimnosti, ker da je bilo »težko združevati socialno prizadetost in ljubezen do žene« (str. 69), velja to za Klopčiča kakor za druge slovenske socialne pesnike 20-ih let, samo za Kosovela — ne, za Kosovela, kakor ga poznamo danes po tako zapozneli izdaji njegovih *Integralov*. V njih so povezani v pesniško integralno celoto sodobna aktualnost, razmišljanja o vprašanih človekovega bivanja in pesnikova intimna občutja. Pred nami je še eno nerešeno vprašanje, posredno povezano z naslovno temo: Srečko Kosovel in ruski umetnostni konstruktivizem.

In če smo že pri Kosovelu, bi ob ugovorih hkrati opozorili na avtorjevo izvorno osvetlitev Kosovelovega nazorskega razvoja od »idealističnega sna o etično-revolucionarni razodtujitvi človeka« do priznanja ideje, »ki je za prepoved priporočala tudi uporabo sile« (prim. str. 91 in 175). Tej bi morali dodati še marsikatero izvorno rešitev in razlago, a ostanimo raje pri najvažnejših. Predvsem moramo omeniti izčrpne orise publicistične dejavnosti Vladimirja Martelanca, romana *Tehtnica* Juša Kozaka, pripovedništva Ivana Vuka, prikaz estetskega nazora Mileta Klopčiča in ne nazadnje poglavje

¹ Razgledi v književnosti 1918—1941, Uredil France Zadravec, Knjižnica Kondor, zv. 63, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1963, str. 21—22.

² Lino Legiša, Kosovel in njegova pesem, v knjigi: Srečko Kosovel, Moja pesem, Maribor, 1964, str. 246.

Sovjetsko in drugo revolucionarno leposlovje v slovenski publicistici in prevodih (1918 do 1928) kot tehten prispevek k preučevanju razmerij med slovensko književnostjo in svetovnim književnim dogajanjem.

V Zadravčevu knjigo pa so se vrinile tudi nekatere nenatančnosti in nejasnosti, ki terjajo popravilo in razlago.

Prvi slovenski leposlovni odmev oktobrske revolucije ni bil prevod izvirnega ruskega besedila, ampak prevod precej svobodnega ruskega prevoda pesmi *La révolte* (Vers une ville au loin d'émeute et de tocsin...) iz cikla *Les flambeaux noirs* Ěmila Verhaerena. Valerij Brjusov je ta svoj prevod objavil prvič v reviji *Voprosy žizni* leta 1905 pod naslovom *Mjatež* (upor, vstaja) in vzel za epigraf prvo vrstico druge kitice »Les sourds tambours de tant de jours« iste Verhaerenove pesmi. Ivan Prijatelj je sicer »prevedel *Vstajo* z očitno mislijo na Oktober«, vendar pri tem najbrž ni vedel, da prevaja v slovenščino francosko pesem v ruski preobleki.

Anton Tanc-Čulkovski ni prenaslovil v *Pomladne melodije* pesem *Burjevestnik* Maksima Gorkega, ampak je prevedel »fantazijo« *Vesennie melodii* v njeni prvotni obliki, ko je bila Pesem o Burjevestniku samo njen sestavni, zaključni del. Prvi del *Pomladnih melodij*, nekakšen alegorično-satirični prikaz pogovora med nasprotniki revolucije — med vrano, vrabcem in kalinom — je moral Gorki zaradi cenzure črtati. Objavil je lahko samo pesem, ki jo »napredni« čížek zapoje o Burjevestniku. Anton Tanc je dobil neokrnjeno besedilo in ga prevedel v celoti, ne da bi bil pri tem upošteval usluge, ki jo je Gorkemu nehoté napravila cenzura, ko je črtala prvi, pod vplivom satiričnih pravljic Saltikova-Ščedrina umetniško šibko napisani del.

Ruske pesmi, ki jih je po nekritičnem izboru prevedel v neustrezno obliko Anton Tanc, in Tančevi zapisi imen ruskih avtorjev nas opozarjajo na v 20-ih letih v Evropi zelo razširjene broširane knjižice, ki jih je izdajala v zbirki *Knjiga za vse* (Kniga dlja vseh — KDV) berlinska založba *Mysl'*. Da se ugotoviti, da je Anton Tanc prevajal iz naslednjih dveh zbornikov: *Iz ruskih poetov* (KDV št. 1, 1921) in iz zbornika *Poezija bolševistskih dnež* (KDV št. 2—3). Pri isti založbi in v isti zbirki so izšli npr. še naslednji zborniki: *Iz ruskoj liriki* (KDV št. 17, 1921), *Antologija sovremennoj poezii* (KDV št. 50—51, 1921) in pod uredništvom I. Erenburga zbornik *Poezija revoljucionnoj Moskvy* (KDV št. 57—58, 1922). V teh zbornikih se je bralec za takratne razmere lahko razmehroma dobro seznanil z novejšim ruskim pesništvom: s simbolisti Aleksandrom Blok, Andrejem Belim, Fjodorom Sologubom, Vjačeslavom Ivanovom, Dmitrijem Merežkovskim, Valerijem Brjusovom, s futuristi Vladimirom Majakovskim, Vasilijem Kamenskim, z egofuturistom Igorjem Severjaninom, z imażinisti Sergejem Jeseninom in Antonom Mariengofom, z Borisom Pasternakom, Marino Cvetajevo in drugimi, torej z vsemi tistimi, ki jih v prevodih ali omembah srečujemo sicer »po kapljah« v slovenskem tisku iz obdobja 1918—1928.

Aleksander Skaza
Filozofska fakulteta Ljubljana

RUDOLF RAKUŠA, OD HIEROGLIFOV DO SLOVENSKE STENOGRAFIJE*

Že dolgo smo pogrešali zgodovino pisave in slovenske stenografije. To vrzel je skušala izpolniti Rakuševa knjiga, ki naj bi bila tudi učbenik za nekatere stroke pedagoških akademij. Zato jo je marsikdo vzel z veseljem v roke, a se je ob branju razočaral, saj ima knjiga v prvem delu po krivici ime zgodovine pisave, v zgodovini slovenske stenografije pa hudo moti pretirana samohvala piščevih stenografskih prizadevanj, najmanj primerna zlasti za učbenik.

Zgodovini pisave je Rakuša posvetil samo 10 strani in je le nekaj uvod v zgodovino stenografije. Ta uvodni del obravnavam obširneje predvsem zato, da se podobni spodsrljaji ne bi več pripetili in da bi se te naloge lotil kak strokovnjak, ki bi bil svoji nalogi kos. Le-ta bi pri tem seveda moral upoštevati tudi naše zemljepisne, zgodovinske in kulturne razmere.

Zelo pomanjkljiva so piščeva izvajanja o grški pisavi. Seznanjajo nas le z nekaterimi črkami velike grške abecede, a še to v njihovi najstarejši obliki, ne pa s takimi, kakor se uporabljajo. Majhna grška abeceda sploh ni obravnavana. Zaman iščemo tudi

* Kratka zgodovina pisave in stenografije. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1967. 8°. 157 str.

imena posameznih grških črk, čeprav se grške črke s svojimi imeni uporabljajo po vsem svetu za razne pojme in obrazce zlasti v matematiki, fiziki in kemiji. Grško pisavo bi bil avtor moral dobro prikazati tudi zato, ker Jugoslavija meji na Grčijo in živijo Grki tudi v naši državi. V nedaljni preteklosti jih je bilo še veliko več. Po veliki selitvi Srbov na Ogrsko so prišli Srbi južno od Donave in Makedonci pod močen vpliv grške višje duhovščine, ker niso imeli več svojega patriarha. Se za kneza Miloša v prvi polovici 19. stoletja je bil pravoslavni metropolit v Beogradu grške narodnosti. Nekateri grški škofje so skušali Srbe in Makedonce pogrčiti tako, kakor bi koroške Slovence rada ponemčila še sedaj (kljub II. vatikanskemu koncilu) celovski škof dr. Josef Köstner in njegov generalni vikar dr. Josef Kadras. Ko imamo na beograjski univerzi že od l. 1905 stolico za srednjeveško grško kulturo in zgodovino (bizantinologijo), od l. 1948 pa še poseben, zelo delaven in v svetu priznan Bizantinološki institut, bi študent na višji šoli pač moral dobiti vsaj nekaj pojma o grški pisavi.

Nič boljše se v Rakuševi knjigi ne godi glagolici. Pa so hrvatski kraji njeno klasično ozemlje in se v raznih krajih Istre, hrvaškega Primorja, Dalmacije in na jadranskih otokih uporabljajo vse do naših časov že tisoč let pri bogoslužju knjige v glagolici. Na Krku so v začetku našega stoletja ustanovili celo znanstveno akademijo za preučevanje in izdajanje glagolskih knjig. Kljub temu Rakuša odpravlja glagolico le s štirimi vrsticami. Niti tega ne omenja, da pravoslavni Slovani imenujejo svojo abecedo a z b u k o po imenih prvih dveh glagolskih črk. Obseg knjige se ne bi znatno povečal, če bi z natisom nekoliko vrstic v okrogli ali bolgarski glagolici in v mlajši oglati ali hrvatski nazorno prikazal njih razliko.

Tudi cirilica pri piscu ni našla milosti. Zato nič ne izvemo o njenem nastanku in razvoju. Ne omenja niti reforme cerkvene cirilice l. 1708, ko je ruski car Peter Veliki odpravil za svetne potrebe tiste cirilske črke, ki so se jim v ruščini izgubili glasovi, in tako ustvaril »graždanko«. Prezrl je tudi dolgotrajni boj za reformo cirilice pri Srbih (1814—1868), ko je Vuk Karadžić od prejšnjih 46 črk zadržal le 24 in dopolnil srbsko abecedo s petimi novimi črkami za samo srbske glasove. V tej naši zgodovini pisave se ne najde niti ime hrvatske cirilice ali »bosančice«, ki so jo uporabljali bosenski frančiškani do začetka našega stoletja. Že glede na jugoslovanske sosedo Romune bi pač tudi moral omeniti, da so Romuni šele l. 1860 uradno zamenjali cirilico z latinico in da je izšel zadnji v cirilici tiskan romunski koledar še za l. 1911. Če je pri naštevavanju narodov, ki uporabljajo cirilico, Rakuša že spregledal razne manjše narode Sovjetske zveze, ne bi bil smel prezreti Makedoncev in desetmilijonskega beloruskega naroda. Le poldrug milijon Belorusov, ki je živel med obema svetovnjima vojnama pod Poljsko, je pisal latinico, dokler ga ni osvobodila Sovjetska zveza.

Ne zadovoljuje tudi poglavje o latinici. Ne zvemo, kako so si jo prikrojili važnejši veliki kulturni narodi in tisti, ki so za nas pomembni zemljepisno, zgodovinsko ali kulturno. Opisati bi bilo treba, kako se je iz latinice razvila gotica, in omeniti, da so pisali Nemci do Hitlerja z latinico in gotico tako, da so dajali prednost gotici (mnogi naši dokumenti in rokopisi so v gotici!). (Hitler je skušal iztrebiti latinico, toda po drugi svetovni vojni je latinica tako zasenčila gotico, da mladi nemški rod gotico komaj še bere.)

Zgodovina pisave bi vsekakor morala omeniti, da je sposobni reformator Kemal Ata Türk zamenjal Turkom njihovo težavno pisavo po prvi svetovni vojni z latinico. Kot Slovane bi naše ljudi tudi zanimalo, da so sprejeli latinico v našem času tudi protestantski Lužiški Srbi. Neznatna, a narodnostno bolj zavedna katoliška manjšina katoliških Lužiških Srbov si je vzgajala duhovščino med Čehi v Pragi in piše z latinico. Protestantska večina pa je pošiljala svoje bogoslovce na protestantska nemška bogoslovja in je uporabljala vse do pred kratkim gotico s strešicami za šumevce.

Tudi pri nas so divjali hudi črkopisni boji med bohoričico, metelčico in dajničico, dokler ni zmagala gajica. Do besedil v teh pisavah ni povsod lahko priti (prim. v Slovenskem knjižnem jeziku 2). V našo zgodovino pisave pa vsekakor spadajo. V Rakuševi knjigi zaman iščemo tudi kaj češkega črkopisa, na katerega se je opiral Gaj. Pisec ne omenja pisav raznih hrvatskih pokrajinskih književnosti pred sprejemom gajice, niti kajkavske, četudi je mnogo dijakov iz Prlekije študiralo v Varaždinu. Spominjam se, s kakim zanimanjem smo se v 4. in 5. razredu osnovne šole pri Mali Nedelji učili brati katekizem in molitvenik v prekmurščini (imeli so jih naši sošolci, ki so se jim starši tik pred prvo svetovno vojno preselili iz Prekmurja). Prekmurci so pisali v svojem narečju in z latinico v madžarskem pravopisu, dokler niso med obema vojnama sprejeli skupni

slovenski književni jezik in črkopis. Rakuša tega važnega kulturnega dejstva, ko se končno združi ves slovenski narod v eni pisavi, niti ne omenja.

Rakuševa knjiga dela vtis, da pisava nikomur ne povzroča nikakih težav. Nič namerč ne govori o raznih inačicah posameznih črk v vseh pisavah. Tako se npr. glagolska črka š piše v spomenikih na 11 načinov, v na 16, črki a in b pa celo na 22 načinov. V pisanih besedilih in tudi na kamnitih spomenikih se večkrat najdejo besedne okrajšave, ki jih je mogoče razvozlati le s težavo, zlasti če je besedilo poškodovano. Okrajšave kot predhodnice stenografije bi morale pisca še posebej zanimati, a ga ne: Tako niti ne omenja, da si raziskovalec pot do branja starodavnih besedil in napisov krči ob pomoči posebne znanosti o starih pisavah (paleografije) in da imamo nekaj takih res dobrih del. Če že ni imenoval izvrstne angleško pisane grške in latinske paleografije E. M. Thompsona (v italijanskem prevodu G. Fumalija izšla 1940 v Milanu), ne bi bil smel zamolčati še boljše obširne Latinske paleografije, ki jo je izdal l. 1952 v Beogradu Viktor Novak. Enako bi bil moral navesti za glagolsko pisavo nenadkriljiv češki Priročnik glagolske paleografije (Rukovět' hlaholské paleografie. Praha 1932) Josefa Vajsa. To delo ima 178 strani besedila in 78 strani fotografij iz raznih glagolskih spomenikov.

Iz povedanega se vidi, da na našem knjižnem trgu še vedno zija vrzel, ki bi jo zamašila le temeljita zgodovina pisave. Rakuši gre le zasluga, da je s svojim poskusom nanjo opozoril.

V zgodovini stenografije je pisec najprej jedrnato obdelal začetne stenografske poskuse v srednjem veku in dal dober pregled geometrične črkovne stenografije, kakor se je razvila od 17. stoletja v angleškem, francoskem in španskem jezikovnem območju. Veliki razmah stenografije je povzročil Nemeec Franc Gabelsberger (1789—1894). Po njegovem sestavu so priredili tudi stenografije za slovenske jezike, ki jih je Rakuša lepo osvetlil v vsem njihovem razvoju.

Največji del knjige se peča z nastankom in razvojem slovenske stenografije. Sem je avtor uvrstil tudi tiste sle. stenografe, ki so največ delovali med drugimi narodi. Anton Bezenšek (1854—1915) je ne samo oče slovenske stenografije, marveč je ustanovil in organiziral stenografijo Bolgarom, med katerimi je deloval najdalje. Ivan Vinkovič (1822—1876) iz Dedonec pri Radgoni v sedanji Avstriji je prvi poskušal prirediti Gabelsbergerjev sestav za Hrvate. Njegov učenec, Fran Magdič iz Logarovec pri Ljutomeru (1830—1914), je ustanovitelj hrvatske stenografije, njegov rojak, Mijo Vamberger (1851—1930), iz Dragotincev pri Vidmu ob Ščavnici pa vpliven kritik slovenske in hrvatske stenografije.

Poleg Bezenška si je pridobil največ zaslug za slovensko stenografijo Fran Novak (1856—1936). Spopolnil je Bezenškova in Magdičeva stenografska prizadevanja ter n. j. pripravil res dober in metodično hvalevreden učbenik. Prvi del njegove Slovenske stenografije je izšel l. 1900 v Ljubljani za začetnike, drugi del pa naslednje leto. Knjiga je doživela še tri izdaje. Po njej so se učili slovenske stenografije skoraj 50 let. Niso se je učili samo na trgovskih šolah in tečajih, marveč kot neobveznega predmeta tudi zelo veliko gimnazijcev. Spominjam se, s kakim navdušenjem in s kako lahkoto smo se učili te spretnosti pred prvo svetovno vojno na mariborski gimnaziji pri dr. Antonu Dolarju.

Velike politične in družbene spremembe se odražajo tudi v jeziku. Nastane mnogo novih pojmov in izrazov, nekaj prejšnjih pa se skoraj več ne uporablja. Tudi stenografija mora upoštevati te spremembe. Posebno se kaže potreba po novih samoznakih in okrajšavah, toda s tem ni rečeno, da se mora spremeniti tudi pisava in stenografski sestav, kakor je storil to Rakuša. Osrečil nas je že s tremi listinami slovenske stenografije. Prvo je izdal l. 1938 in jo spremenil l. 1946. Tej sedaj sam poje dolgo hvalo, a jo je spet spremenil l. 1955. Vprašanje pa je, ali se je res moral odmakniti od Gabelsbergerja in Novaka in se približati nemški enotni stenografiji (Einheitskurzschrift). Tudi je dvomljivo, ali se po njegovi stenografiji piše vedno res bolje. Stenograf se pri pisavi izogiblje ostrih kotov, ki jemljejo čas, a po njegovi stenografiji sem zasledil ostri ton tam, kjer piše Novak z okroglo potezo. Več let sem učil po Novakovem in Rakuševem učbeniku. Z večjimi pedagoškimi in metodičnimi izkušnjami sem imel po Rakuševi knjigi pri večjem številu šolskih ur manj uspehov in dijakom se je zdela težja. Tako pa se ni godilo samo meni.

Dober stenograf sicer dohaja govornika ali predavatelja ne glede na to, po katerem sedanjem sestavu se je učil stenografije. Nisem prepričan, da nam je bilo treba na slovenskih srednjih šolah v desetih letih učiti tri različne stenografske sestave in da moramo imeti tri vrste stenografov, ki ne obvladajo drugih dveh, tj. Novakove in dvojne

Rakuševe. Ali je bil ta razkol res potreben? Brez dvoma ima Rakuševa stenografija mnogo dobrih strani. Če bi pa Rakuša dopolnil Novakovo stenografijo, bi imeli Slovenci res izvrstno stenografijo, ki bi nam jo lahko zavidal marsikateri narod. Človeku se zdi, da se pisec zaveda, da ne bi bil smel ustvariti razkola v novi slovenski stenografiji in da je prav zato na 16 straneh njegove slovenske stenografije toliko samohvale in da prav zato našteva tudi svoje zasluge za strojepisje in še za esperanto.

Jan Sedivý
Maribor

MONOGRAFIJA O LEVU NIKOLAJEVIČU TOLSTOJU

Avtorjev prikaz vloge čutnosti v psihofizičnem ustroju Leva Tolstoja, ustroju, ki naj bi tako ali drugače utemeljeval pisateljevo ustvarjalno metodo in ki naj bi ustrezal ustroju in značaju njegovih umetnin, sicer v veliki meri presega pozitivistični relativizem, vendar ostaja enostranski. Enostranost je posebno opazna v avtorjevu neutrudnem odkrivanju in razkrivanju Tolstojeve erotiki podvržene narave. Ob tem se ne stopnjuje samo avtorjeva iskateljska strast, ki včasih že teži po senzaciji, ampak se v precejšnji meri razbohota tudi njegova pisateljska domišljija in zaostri ironija, ki naj bi potegnila s stvari vse tenčice molka in obzirnosti. V monografiji Henrija Troyata so zabeležene menda vse Tolstojeve ljubezenske dogodivščine: od prvega »padca« pa do zadnjih precej zapletenih spolnih odnosov med postaranim, a še vedno vialnim pisateljem in njegovo ženo. Henri Troyat pri obravnavanju tega vprašanja sicer sledi reku »homo sum: nihil humani a me alienum puto«, vendar včasih le pozablja, da s svojo ironijo samo po nepotrebem podkrepljuje kruto ironijo narave same. Zaradi pretenciozne obravnave erotičnih vprašanj Henri Troyat enači Tolstojev roman *Kreutzerjeva sonata* z avtobiografskimi zapisi, saj je po njegovem mnenju Lev Tolstoj s prikazom in razčlenjevanjem umiranja zakona Pozdniševa razkril javnosti nič manj in nič več kot »skrivnost svojih sporov, preprirov, studa« in odprl vrata svoje spainice »na stežaj« (n. m., str. 178). Avtorjeva trditev, da je bil Lev Tolstoj »pač takšen, da je moralo vse njegovo življenje preiti v njegova dela« (1. knjiga, str. 320), deluje v navedenem primeru kot dogma. Romanu *Kreutzerjeva sonata* Henri Troyat sicer ne odreká umetniških kakovosti, nasprotno, ima ga za »nasilno, ostro, groteskno, tragično in čudovito delo« (2. knjiga, str. 177), vendar pri tem ne upošteva sodobni slovstveni vedi znanega dejstva, da so tudi v primeru, ko kaka umetnina ima izrazite avtobiografske prvine, le-te v umetnini prevrednotene in preoblikovane tako, da izgubijo svoj specifično osebni pomen. *Kreutzerjeva sonata* je roman o zakonu kot nesvobodi, o zakonu, v katerem proza lastninskih odnosov zaduši poezijo čustva, in ta prikaz seveda ne velja samo za Tolstojev zakon. »Satanovo prisotnost« v erotiki je Lev Tolstoj občutil kot splošen problem in zanj v epilogu k romanu tudi skušal najti rešitev z naravnost absurdno utopičnim receptom. Ko Henri Troyat snema krinko s pisateljevega romana in še posebej z epiloga, ko npr. razkriva bralcem skrite podobnosti med pisateljem in njegovim junakom Pozdniševom, ki naj bi bil »alias Tolstoj«, in ko pokaže na kričeče protislovje med nauki, zapisanimi v epilogu, in pisateljevim ravnanjem, varuje bralca pred zmotami; ko pa odnos med zasebnim življenjem in umetnino zreducira na preprost odnos vzroka in posledice, razmrcvari celovitost umetniškega dela in ga uklene v vsakdanje, z avtomatizmi obremenjeno dojemanje povprečnega človeka.¹⁰

Tudi esej *Kaj je umetnost?* razumeva in presoja Henri Troyat s poenostavljalnega življenjepisnega gledišča. Na nastanek tega eseja, ki naj bi bil plod dolgoletnega Tolstojevega občutja, »da mora izpovedati tragično nasprotovanje, ki je v njem postavljalo nasproti preroka in pisatelja«, naj bi nehote deloval kot »pospešujoči katalizator« skladatelj Sergej Tanejev, v katerega se je »drznila zaljubiti« Tolstojeva žena Sofja Andrejevna. Esaj *Kaj je umetnost?* naj bi torej bil napad na »glasbo, slikarstvo in zabavno književnost« ter hkrati udarec po Tanejevu. Zaradi takega poenostavljanja zapletenega vprašanja Henri Troyat ne najde v eseju *Kaj je umetnost?* ničesar drugega kot samo obskurno mešanico »apostolskih prerokb in očitkov ljubosumnega moža«. Lev Tolstoj, ki »je bil obsodil čutne užitke«, je po mnenju Henrija Troyata »nujno moral priti do

¹⁰ Henri Troyat med drugim ugotavlja: »Teško je, da človek ne bi ponisilil na obup, ki se je včasih lotil Leva Tolstoja v Sonjini navzočnosti, ko Pozdnišev govori o svoji ženi... In kako spominjajo prepri Pozdniševa z ženo na avtorjeve prepire s Sonjo!« (2. knjiga, str. 176—177.)

tega, da je zanikal sleherni obliko umetnosti, ki ne koristi ljudstvu« (2. knjiga, str. 232—237). Tak odgovor je samo delen in nezadosten: esej je prikazan bolj kot psihološki pojav, kot proizvod Tolstojeve svojstveno »razdvojene narave«, zapostavljeni pa so pogoji, porojeni iz tistih protislovij pisateljve osebnosti, ki niso samo psihološko, ampak tudi zgodovinsko in še posebej slovstvenozgodovinsko dejstvo. Esaj *Kaj je umetnost?* je nastajal v presledkih od leta 1889 do leta 1898, torej v obdobju, ko se je Lev Tolstoj po t. i. krizi iz 80-ih let znova bolj posvečal umetniškemu ustvarjanju (romana *Vstajenje* in *Hadži Murat*, novela *Oče Sergej...*) in ko je bil po zanikanju pomena kulture in s tem tudi umetnosti, po zanikanju, ki doseže enega svojih viškov v razmišljanju *Kaj naj vendar storimo?* (1886), skorajda primoran najti pravi smisel in potrditev za svojo vrnitev k umetnosti. Esaj *Kaj je umetnost?* tega zanikanja sicer ne odpravlja, v nekem smislu ga celo krepi, kljub temu pa vendarle potrjuje in opravičuje Tolstojovo ukvarjanje z umetnostjo, čeravno z umetnostjo, kjer so v ospredju še vedno vprašanja morale in vere. Esaj *Kaj je umetnost?* je namreč posredni odgovor na vprašanje, ki ga v tej ali oni obliki zasledimo v Tolstojevih dnevniških zapisih iz teh let: ali lahko priznamo dva pomena umetnosti — umetnosti kot igre in umetnosti kot izraza nečesa višjega — ali ne. Umetnost igro Tolstoj odklanja, zato uničuje vse »umišljene genije človeštva«, ki s svojimi deli ne »zbujajo vzvišenega verskega čustva« ali pa vsaj ne »združujejo ljudi v enem čustvu« in povzdiguje vrednost ljudske tvornosti ter proglašča, da se morajo umetniki zblížati z ljudstvom in si v stiku z njim osvežiti svoj hirajoči navdih (2. knjiga, str. 234 in 235). Zadnja zahteva je pravzaprav prikaz pisateljve lastne poti in esaj *Kaj je umetnost?* pomeni dokončno potrditev Tolstojevega prehoda k zavestnemu ustvarjanju primitivnih slovstvenih oblik, za katere je našel vzore v ljudskem slovstvu. Na to je opozoril B. Ejhenbaum že leta 1920 v razpravi *O Tolstojevih krizah*.¹¹ Svojo tezo je potem razvil na novi, formalizem presegaajoči osnovi v razpravi *O protislovjih Tolstoj* leta 1939. B. Ejhenbaum je pokazal, kako so na Tolstojovo umetniško ustvarjanje vplivali spremenjeni odnos do stvarnosti in zgodovine, idealiziranje »mužika« in njegove miselnosti ter preroško ukvarjanje z vprašanji morale in vere. Glavne junake je Tolstoj v svojih delih prikazal kot gibljive, spreminjajoče se in nestalne značaje, njegova pozornost je bila osredotočena na »dialektiko duše«, na oris človeka z vsemi protislovji njegove psihofizične narave. Že pri orisu Levina v romanu *Ana Karenina* pa pisateljve filozofiranje proti koncu romana postopoma preoblikuje junakov značaj v abstraktni simbol — v *junaka iz prilike*.¹² »Dialektiko duše« zamenja razumska dialektika, ki deluje že zunaj samega značaja. V finalu romana tudi te dialektike ni več. Levin, nosilec avtorjevega nazora, najde izhod iz vseh dvomov in protislovij. V delih starega Tolstojja pojem značaja skorajda izgine. Razkroj značaja se zaključi v romanu *Vstajenje*: Nehljudov ni več niti značaj niti osebnost. V obdobju, ki je sledilo po romanu *Ana Karenina*, je Lev Tolstoj preko »ljudskih povesti« (*Dva brata in zlato*, *Ilijas*, *Kjer je ljubezen, tam je tudi bog...*) našel zase novo umetniško metodo in obliko, ki v njej »dialektika duše« ni imela pomembnejše vloge, največkrat pa je sploh ni bilo več. To je bila metoda satiričnega in moralizirujočega prikaza resničnosti v novih zvrsteh: »prilike« (npr. *Gospodar in hlapec*) in »misteriju« (*Moč teme*).¹³ Z esejem *Kaj je umetnost?* si je torej Lev Tolstoj napisal opravičilo za svojo ponovno vrnitev k umetniškemu ustvarjanju. Tako opravičilo je seveda paradokсно in nezadostno. Lev Tolstoj je to sam občutil in je leta 1899, v času, ko je končeval roman *Vstajenje*, v pismu D. Hilkovu na presenetljiv način pojasnil svoje ukvarjanje »s takimi malenkostmi, kot je pisanje romana«. »Umetniški nagon« je primerjal s spolnim nagonom in v rahlo izraženem dvomu ugotovil, da je narava podelila ljudem spolni nagon za ohranitev rodu, »umetniški nagon«, na videz nesmiseln in nepremagljiv, pa je podarila nekaterim ljudem za to, da ti ustvarjajo za druge ljudi prijetna in koristna dela.¹⁴ Ta Tolstojeva izjava nam vendarle ne dovoljuje, da bi pritrdili Henriju Troyatu, ko pojasnjuje Tolstojovo vrnitev k umetniškemu ustvarjanju: »... Naj bo tako ali drugače, prihodnji roman mora biti ilustracija njegovih teorij. Ali se bo znal podrediti tistemu, kar je učil druge? Nenadoma ni bil več pričlan o tem! Sla po življenju, ljubezen do narave, potreba, da se sprošča v naravi ali postelji, otroška potreba po pripovedovanju zgodb... Ali je to naravno? Ali je to po-

¹¹ B. M. Ejhenbaum, *O krizisah Tolstogo*, v knjigi *Skvoz' literaturu*, Leningrad, 1924, str. 71.

¹² To je opazno tudi pri orisu Pierra v romanu *Vojna in mir*. Med stranskimi liki zasledimo take »junake iz prilike« že prej; v *Vojni in miru* je tako prikazan npr. Platon Karatajev.

¹³ Prim. B. Ejhenbaum, *O protivorečijah L'va Tolstogo*, v knjigi: *Lev Tolstoj, Semidesjatyje gody*, Leningrad, 1960, str. 249—250.

¹⁴ Prim.: B. Ejhenbaum, n. m., str. 266.

trebno? Tolstoj-filozof pri sedemdesetih letih ni zaupal Tolstoj-pisatelju« (2. knjiga, str. 237). Precenjevanje nagona je v tem primeru že prešlo v šablonsko pojasnjevanje Tolstojeve vrnitve k umetniškemu ustvarjanju, kakor da v romanu *Vstajenje* ne bi bilo sledov pisateljeve tendencioznosti, ki jo Tolstojeva umetnost sicer premaga, pa je vendar ne uniči: dovolj je, če še enkrat opozorimo na oblikovanje središčnega lika v romanu — Nehljudova, »junaka iz prilike«, in na zaključno poglavje v romanu, kjer Tolstoj s prikazom razodetja, ki naj bi ga bil deležen Nehljudov pri branju evangelija, skuša zbuditi pri bralcu tista »vzvišena verska čustva«, o katerih je govor v eseju *Kaj je umetnost?* Podobno življenjepisno šabloniziranje Tolstojeve vitalnosti je krivo, da Henri Troyat kot vzrok za nastanek romana *Hadži Murat* navaja le neko »spogledljivost sedemdesetletnika«, ki naj bi bil »hotel samemu sebi dokazati, da ni mrtev kot umetnik«. Stari Lev Tolstoj naj bi bil ob pripovedovanju o pustolovščinah Hadžija Murata »v hipu našel v sebi svežino, mladost, ljubezen do življenja, ki so ga razvemale, ko je pred petinštiridesetimi leti pisal *Kozake*« in v tej razvnetosti naj bi ustvaril »čisto pustolovsko delo« (2. knjiga, str. 290). Roman *Hadži Murat* je med Tolstojevimi deli, nastalimi po letu 1890, res najčistejša umetnina, ki je v ostrem nasprotju z njegovimi nauki, posebno z oznanjanjem nauka o »neupiranju zlu«, toda med važnejšimi temami, kot sta »zatrtje svobodnega ljudstva z lažno rusko civilizacijo« in »propad človeka, ki skuša ubežati družini, tradiciji, veri, da bi ustregel sanjam o oblasti«, je tudi tema smrti, ki je tesno povezana s temo izkoreninjenja oz. izobčena (s temo osrednjega junaka Hadži Murata). Obe temi pa sta bili osrednji temi Tolstojevega zunanjšega in notranjšega življenja od objave *Spovedi* leta 1881 pa do njegovega bega in smrti leta 1910. Hadži Murat je za Tolstoja ideal prvinskega junaka, ki se v nasprotju z avtorjem ne boji smrti in od nje ne beži, ampak pritrди ljudski pesmi, ki jo zapoje njegov pobratim Hanefij. V tej pesmi je tudi tale misel: »... Mrzla si, smrt, a bil sem ti gospodar. Moje telo bo vzela zemlja, moja duša pa bo sprejelo nebo.« Lev Tolstoj sam zase ne bi mogel tako zapeti niti pred arzamaško nočjo niti po njej. Ob izravnem osatu morda res ni mogoče govoriti o razločku med dobrim in zlim (2. knjiga, str. 294), lahko pa se človek ob tem spomni na smrt, kakor se je spomnil Lev Tolstoj: »Te smrti, vidite, me je bil spomnil povoženi osat sredi zoranih njiv.« Simbolika stavka nas lahko navede na to in ono analogijo, a če ostanemo v mejah biografike, bi rekli, da se je Lev Tolstoj proti koncu svojega življenja vedno bolj počutil kot osat v družinskem cvetličnjaku. In zato roman *Hadži Murat* najbrž ne bo »čisto pustolovsko delo«, kljub vsem visokim odtenukom, ki jih ta oznaka dovoljuje.

Raziskave Henrija Troyata razmeroma redko prestopijo meje biografike, toda lastna pisateljska izkušnja in upoštevanje novosti, ki jih je doživelo francosko pozitivistično izročilo, ga vendarle pripeljeta do specifično slovnstvenih dejstev in do vprašanj, ki zadevajo zgradbo besednih umetnin in estetsko vrednotenje. Tako je Henri Troyat izredno jasno razložil Tolstojevo prikazovanje podrobnosti v romanu *Vojna in mir* in z izrednim občutkom za estetske posebnosti besednih umetnin ovrednotil pomen in vlogo tega umetniškega postopka. Uspešno je prikazal zgradbo, kontrastno oblikovanje slovnstvenih likov in še posebej simboliko romana *Ana Karenina*. Vendar se tudi tu zaveda pojasnjevalne vrednosti biografike, zato ga zanima predvsem nastanek posameznih, posebno najpomembnejših Tolstojevih stvaritev, nadalje gradivo, ki ga je Tolstoj uporabil pri pisanju svojih del, in vsa druga dejstva, ki tako ali drugače pojasnjujejo razvoj, mesto in vlogo Tolstoja pisatelja ter avtobiografsko, družbeno in nazorsko vsebino njegovih del. Tu moramo posebej omeniti izčrpen prikaz odnosov med Levom Tolstojem in Ivanom Turgenjevom, nekoliko tradicionalen opis tihega tekovanja med Dostojevskim in Tolstojem ter obširen pregled odmevov na Tolstojeva dela v takratni ruski kritiki. Vse te raziskave ne dopolnjujejo samo oris Tolstojeve osebnosti, ampak bralca dovolj nazorno in temeljito seznanjajo s sočasnim književnim dogajanjem. Tudi pri teh raziskavah se kaže Troyatovo pisateljsko zanimanje za gradivo, ki ga obravnava. Zato je Henri Troyat pri orisu Tolstojevih odnosov z drugimi pisatelji in ljudmi sploh pozoren predvsem na psihološke momente. Tako npr. ni naključje, da je pri opisovanju stikov med A. A. Fetom in Levom Tolstojem zanemarjen vpliv Fetovega pesništva na Tolstoja. Tolstojevo intenzivno doživljanje pesništva Tjutčeva pa ni niti omenjeno... Najizvirnejši in najizrazitejši je torej Henri Troyat takrat, kadar opisuje konkretne, vsakdanje medčloveške odnose; zato je najbolj dogan in pretresljiv tisti del monografije, ki prikazuje L. N. Tolstoja, kako v zadnjih letih svojega življenja zapravlja svoje moči v boju z lastno družino, s samim seboj in z mislijo na smrt. V poglavju *Beg* preide monografsko razpravljanje v čisto umetniško besedilo.

Stvarnih napak (če izvzamemo tiskovne!) v monografiji ni mnogo, in še te so tako nepomembne, da jih ne kaže omenjati. Prevod Staneta Ivanca je soliden, bralca motijo le nekatere tradicionalne »ruske« napake: *Nekrasova kritika* namesto *kritika Nekrasova*, *misli inteligencije* namesto *inteligence* oz. *inteligencii*, če hočemo obdržati rusko obliko; skrivnostna zelena palica naj bi bila zakopana ob jarku v gozdu, ki se imenuje *Staryj zakaz*, zato je prevod v *starem Zakaškem gozdu* napačen... Meso ubogega kljuseta Holstomera niso pojedli *levinja in levčki*, ampak so ga požrle navadne ruske zveri: *volkulja in njeni mladiči*. Netočno prevajanje nekaterih ruskih navedkov je verjetno zakrivilo posredništvo francoskega besedila.

Aleksander Skaza
Filozofska fakulteta Ljubljana

VPRAŠALI STE

ALI SE ZDRAVILA PIŠEJO Z VELIKO ZAČETNICO?

Prosim, da mi pojasnite, ali smemo pisati zdravila tudi z veliko začetnico.

V SP 1962, 68 beremo: »Sicer pa se samostalniki /tj. tujke/ pregibljejo po zgledu tujih lastnih imen/. . . / Ker so to občna imena, jih vselej pišemo z malo začetnico (prav tako zdravila in druge kemikalije): fiat -a m, mercedes, -a m, volkswagen -gna m, /.../ ohm -a m, vat -a m.« — To trditev je prevzela tudi Slovenska slovnica 1964, 86 (Bajec, Kolarič, Rupel). — Toda St. Bunc je v Malem SP 1966 problem obšel, saj pravi na str. 31: »Samostalnike v tuji obliki pregibljejo po zgledu tujih lastnih imen,« in navaja nekaj istih primerov kot SP, pravila o rabi velike začetnice pa tu ne omenja. — V Slovenskem knjižnem jeziku 1 (Str. 100, J. Toporišič) beremo, da »uporabljamo male črke v vseh primerih, ko ne velikih«. Dalje priporoča avtor, naj »si posebej zapomnimo, da pišemo z malo začetnico... iz imen nastale navadne samostalnike (občna imena): om (mera za upor), ford (znamka za avtomobil), rentgen (aparati)« itd. Navaja torej podobne primere kot SP na cit. mestu in na str. 35, vendar brez pripombe o pisavi zdravil in kemikalij.

Med zdravstvenimi delavci pa je pri pisanju zdravil zelo razširjena raba velike začetnice; verjetno vpliva tu pravilo, da so v receptih imena kemikalij, drog in galenskih preparatov pisana z veliko začetnico (prim. P. Sušnik, Latinska vadnica za medicinske šole, Ljubljana 1964, str. 110).

Ali je torej taka raba dovoljena?

Medicinska srednja šola Maribor
Breda Möschl

VELIKA ZAČETNICA PRI IMENIH ZDRAVIL

Po naši misli ni nobenega razloga, da bi zdravila pisali z veliko začetnico in tako kršili čisto jasen predpis SP 1962. V teh primerih gre vendar za navadna občna imena. Zato jih Slovenski knjižni jezik 1 tudi ne obravnava na mestu, kjer govori o rabi velike začetnice. Ob eventualni novi izdaji pa bi po zgledu na SP 1962 res kazalo tudi v Skj 1 opozoriti, da se zdravila pišejo z malo začetnico. (Upam, da zdravniki, ki zdravila radi pišejo z veliko, tega ne počno tudi pri takih zdravilih, kot so *kamilice* ali *lipov čaj*.)

Pisanje zdravil z veliko začetnico sem sam obsodil že v članku O jeziku Medicinskih razgledov (Medic. razgl. 4/1967, str. 475—481), kjer grajam veliko začetnico zdravila *Largactil* (str. 479). Ker tam govorim tudi o več drugih problemih zdravstvene besede, boste morda ta članek želeli prebrati. Naletel je na zelo širok odmev zdravstvenih delavcev (prim. Medic. razgl. 5/1968), moj odgovor na to pa se bo bral (ali se že bere) v Medic. razgl. 6/1969.

J. Toporišič
Filozofska fakulteta Ljubljana

GRADIVO

V OCENO SMO PREJELI

Arturo Cronia — Martin Jevnikar, La letteratura giovanile jugoslava. Università degli studi di Padova. Casa editrice Trevisini. Milano, 1968. 189 str.

Sovetskoe slavianovedenie. 6/1968. Akademija nauk SSSR. 136 str.

Staročeský slovník. Uvodní stati, saupis pramenů a zkratek. Praha 1968. Academia. Nakladatelství Československé akademie věd. 130 str.